

Un exemple del model urbà andalusí: *medina Larida* L'aportació de l'arqueologia urbana al món àrab

A Catalunya la investigació arqueològica referida a l'època medieval, i amb ella el món àrab, ha restat durant molt de temps relegada a un segon terme a favor dels estudis clàssics, però a partir dels anys 80 i amb la pràctica de l'arqueologia urbana aquesta tendència s'ha equilibrat, i avui en dia podem dir que s'ha assolit un bon nivell de coneixement.

La ciutat de Lleida n'és un bon exemple, des de 1983 fins ara s'han realitzat quinze intervencions arqueològiques amb dades positives d'època andalusina. Les dades extretes en aquestes intervencions ens han permès identificar, encara que parcialment, l'aspecte de la ciutat dins d'un marc cronològic que abraça des de la primera meitat del segle X fins a l'època de la conquesta cristiana al 1149. Res podem dir, però, de la ciutat als segles VIII i IX.

Amb el present article volem donar a conèixer els vestigis localitzats a cadascuna de les intervencions i plantejar com va ser la configuració urbana de la Lleida àrab, *medina Larida*, definint quins són els seus trets característics i en quin moment i de quina manera es va portar a terme la planificació d'una ciutat que ha deixat empremtes significatives al tram urbà actual.

Paraules clau: món andalusí, medina Larida, califal, taifa, almoràvid, construcció, urbanisme, evolució espacial i cronològica.

Musà ibn Nusair conquerí al 713 per capitulació la ciutat de Saragossa. Poc després inicià les ofensives de penetració cap als territoris occidentals que van acabar per definir la frontera. Lleida passarà al domini àrab molt aviat, concretament entre els anys 713-714.

Les fonts documentals referides a *medina Larida* són malauradament poc nombroses i aporten dades molt genèriques sobre la ubicació dels edificis públics i l'època de construcció. Les escasses dades sobre la localització dels diferents elements que configuraven

In Catalonia the archaeological investigation referred to the medieval era, and therefore to the Arabic world, has stayed during much time relegated to a second term in favour of the classic studies. But from the 80's and with the practice of the urban archaeology, this trend has balanced. We can say that a good level of medieval knowledge has been reached.

The city of Lleida is a good example, from 1983 until the present time there have been accomplished 15 archeological inspections with positive data of the andalusina era. The data extracted in these inspections have permitted us to identify, though partially, the aspect of the city in the chronological context that comprises from the first half of the 10th century until the era of the Christian conquest in 1149. On the other hand, we can no say anything of the city during the 8th and 9th centuries.

With the present article, we want to make known the vestiges located in each one of the inspections, and to outline how the urban configuration of the Arabian Lleida, *Medina Larida*, was. As well as to define which are its characteristic features and when and how was carried out the planning of a city that has let meaningful fingerprints in the actual urban distribution.

Key words: Andalusí world, Medina Larida, Caliphial, Taifa Almoravid, Construction, Urbanism, Spatial and chronological evolution.

el seu traçat urbà i edilici són citades tot sovint als escrits cristians relacionats amb la cessió de les propietats andalusines als nous pobladors. Aquestes dades però, impossibiliten reconèixer els trets morfològics de la ciutat andalusina, l'organització espacial dels seus elements i llur evolució en el temps. (AL-IDRISI, citat a MAZZOLI-GUINTARD, 1996, p. 26-28; AL-HIMYARI, citat a PITA, 1974, p. 51). D'altra banda disposem de nombroses publicacions realitzades per historiadors locals, R. Pita i Josep Lladonosa (entre d'altres, PITA,

1974; LLADONOSA, 1972; LLADONOSA, 1974; LLADONOSA, 1980), que han abordat l'estudi de la ciutat andalusina, proposant certes localitzacions sobre una base estrictament documental que necessita, ara i en un futur, de la valuosa informació que aporten les excavacions arqueològiques.

Fins a la dècada dels anys 80 el coneixement arqueològic de l'antiga ciutat andalusina era pràcticament nul. A les intervencions realitzades als anys 60 per Lluís Diez-Coronel i Josep A. Tarragó als soterranis de la Paeria, només es van recuperar materials descontextualitzats que indicaven la presència d'ocupació àrab en aquest indret però no com es formalitzà.

Els treballs arqueològics realitzats a Lleida als darrers anys, amb l'aportació d'una gran quantitat de dades espacials, constructives, urbanístiques, etc., han estat una font d'inestimable vàlua per a comprendre una part del passat de la ciutat. La primera intervenció amb resultats positius d'època andalusina tingué lloc a l'exterior de l'església de Sant Martí el 1982. Aquesta, juntament amb els vestigis documentats als soterranis de la Paeria a partir de 1982, l'excavació de l'antic Portal de Magdalena —actual Auditori— Conservatori Enric Granados (1984-1987), i el material recollit l'any 1976 a la plaça Sant Joan, van permetre establir una base sòlida amb la qual formular les primeres hipòtesis sobre la ciutat de Lleida en època islàmica.

Diverses institucions han estat responsables d'aquesta investigació on cal destacar el paper rellevant que tingué el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, en endegar, conjuntament amb la Paeria de Lleida, les excavacions de l'antic Portal de Magdalena. Darrerament la tasca realitzada des de l'Ajuntament, amb la creació al 1992 d'un servei dedicat a la gestió del patrimoni arqueològic, ha permès la realització d'un gran nombre d'excavacions, algunes de gran rellevància per al coneixement de la ciutat andalusina.

Els resultats recollits en aquesta síntesi són el fruit de totes les excavacions endegades per diferents institucions públiques implicades en la pràctica de l'arqueologia a la ciutat de Lleida.¹ Afortunadament en els anys que han transcorregut des de l'època en què es van iniciar aquestes actuacions i el moment actual, s'han pogut incorporar noves dades que a poc a poc van definint nous elements i ratificant aspectes que només eren apuntats. L'objectiu d'aquest article és presentar totes aquelles dades de caràcter arqueològic que ens permeten definir i analitzar un moment

1. Excavacions realitzades per l'Ajuntament de Lleida: La Suda (1992, 1993, 1997), Antiga Caserna de Cavalleria (1993, 1995), Antic Cinema Catalunya (1994), Carrer La Parra (1994-1996), Carrer Bafart, (1994-1995), Contraguàrdia de la Reina (1995), Carrer Costa de Magdalena (1995).

Excavacions realitzades per l'Ajuntament de Lleida i el Servei d'Arqueologia de la Generalitat: Antic Portal de Magdalena (1984-1987).

Excavacions realitzades pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat: Sant Martí (1982), La Suda (1986), Carrer Major (1986), Edifici Cervantes (1990), Carrer de l'Aiguardent/Modes Angelines (1990, 1991-1992), La Seu Vella (1993).

Excavacions realitzades per la Universitat de Lleida (antic Estudi General): Plaça Sant Joan (1977), La Paeria (1981, 1985, 1986).

concret de la ciutat amb una realitat constructiva que experimenta unes transformacions constants, i on el seu passat àrab, encara que no només ell, va influir i condicionà decisivament en el seu aspecte actual.

Aquests canvis, reflex del dinamisme i de la importància de la ciutat, tenen les seves contrapartides negatives. La conservació dels vestigis d'èpoques passades es minimitza, essent gairebé impossible localitzar restes relativament poc alterades per actuacions posteriors, i de vegades del mateix món cultural. És per això, que en els casos que no constatem la seva existència, no vol dir que necessàriament en la seva època no n'hi hagués, sinó que en molts d'aquests casos les restes han estat remodelades o destruïdes.

En primer lloc exposarem totes les intervencions que han aportat documentació al tema que ens ocupa, amb independència de la seva ubicació respecte al plànol de la ciutat i sense entrar en una anàlisi de la significació que suposa que es trobin al turó, a prop del riu o a l'espai comprès entre aquests. En segon lloc, farem referència als trets morfològics que defineixen el tipus d'ocupació i com ha estat el seu desenvolupament, fent especial èmfasi en un dels barris de la *medina*, el de Magdalena, del qual, i gràcies al significatiu número d'intervencions arqueològiques realitzades, podem fer una primera anàlisi restitutòria del seu traçat.

La Suda (primera meitat del segle x-final del segle xi)

La Suda, declarada monument nacional pel "*Decreto de 3 de Junio de 1931*", s'aixeca sobre la plataforma més elevada del turó, l'anomenada Roca Sobirana, indret que fou intensament ocupat i on desenvoluparen la seva vida quotidiana diverses cultures de les quals han restat mostres en el seu subsòl.

Amb anterioritat a l'inici de la campanya de 1992 s'havien identificat visualment en l'alçat exterior de la muralla nord un seguit de trams, que per la seva morfologia i disposició eren molt diferents a la resta del seu paredat i plantejaven diverses qüestions que es resoldrien gràcies a les intervencions realitzades al planell de la Roca Sobirana, i en concret a la banda nord, al costat interior de la muralla (fig. 2, zona A, 1). Els resultats de la campanya de 1992 ens han permès establir relacions estratigràfiques entre la muralla nord i les terres excavades, donant per primer cop cronologies concretes. Els estrats, i per tant, la muralla, han estat datats a partir de la primera meitat del segle x.

L'obra que s'intuïa com a andalusina, dada ratificada gràcies a l'estratigrafia, es caracteritza per l'existència de filades realitzades amb grans blocs de pedra col·locats de llarg i de través, més o menys uniformes i força escairats, travats entre si amb morter de sorra i calç, amb una disposició un tant anàrquica. Aquest tipus de blocs i disposició s'assembla als tipus constructius de les muralles andalusines de finals del segle ix-x de la península. Entre d'altres, mencionem els paral·lels trobats a Osca, Balaguer (EWERT, 1972; ESCO 1987; ESCO et al., 1988), Mèrida (EWERT, 1972).

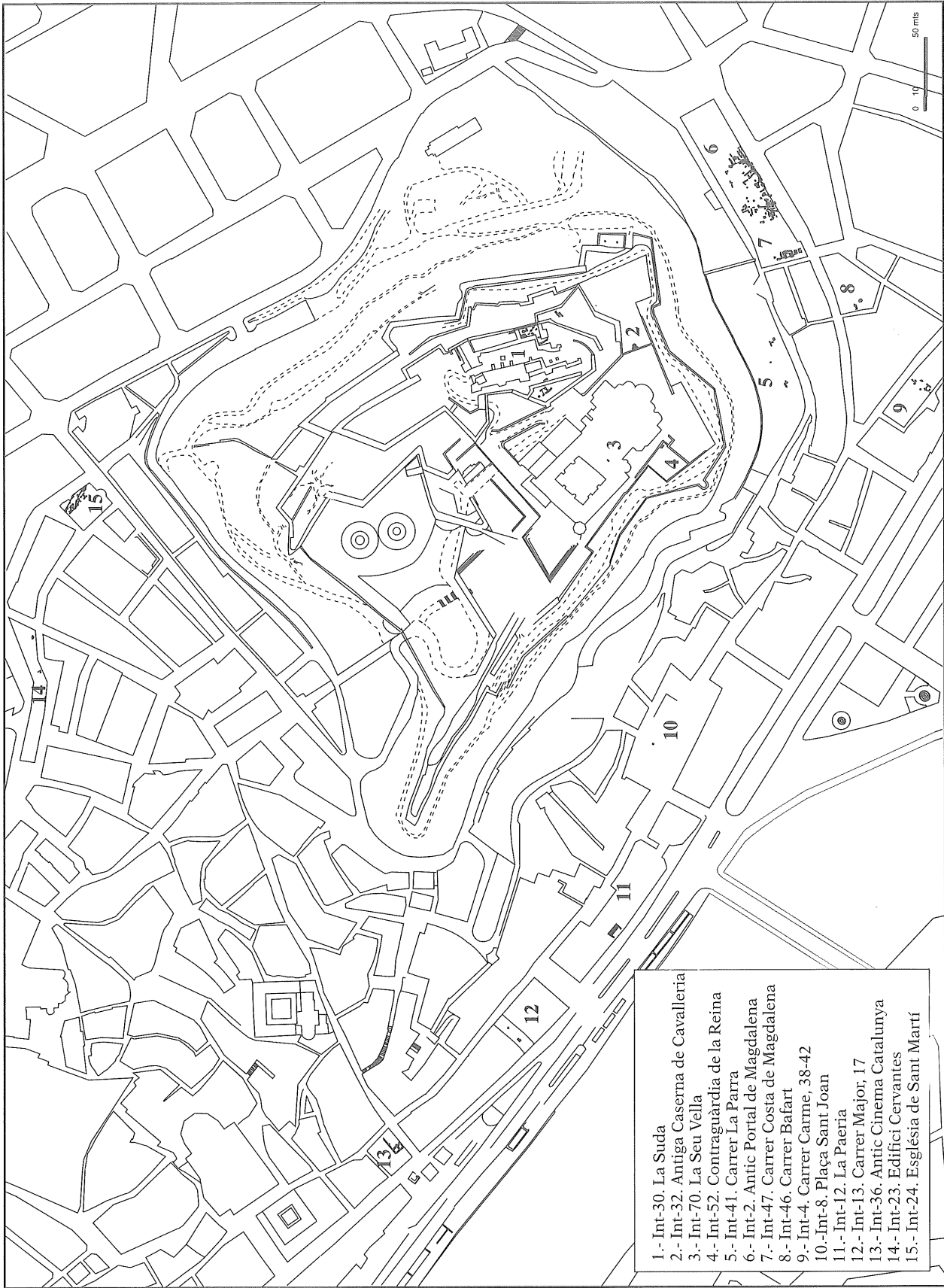


Fig. 1. Localització de les restes d'època andalusina documentades a la ciutat de Lleida (segles X-XII).

La seva amplada és de tres metres i entre les dues cares vistes hi ha un reble compost per una argamassa molt dura i compacta de morter i pedres. A les zones on hi ha vetes de roca aquestes, a més a més de fer de sòcol de la construcció, són integrades en diversos trams a l'elevació substituint les filades.

En un sector de l'interior de la muralla vam documentar una rasa relacionada amb una acció de reparació del tancament nord del palau cristià, que es va dur a terme al segle xv (fig. 2, zona A, 2). En el fons d'aquesta rasa va aparèixer un tram de l'antiga muralla andalusina sobre la qual es recolza el tancament cristià. En aquest indret l'antiga muralla té un metre més d'amplada i configura una reculada. Ara per ara no tenim una hipòtesi ben definida que expliqui aquest fet. No sabem si la reculada es perllonga paral·lelament per tot l'interior de la muralla, o si correspon només a una petita part. Cal tenir present, però, que a l'extrem oest la muralla torna a tenir tres metres d'amplada, la qual cosa fa més versemblant creure que es trobem davant un contrafort intern de la muralla andalusina.

A l'extrem oest i fora dels límits del recinte del palau cristià també s'ha documentat un tram de muralla on els blocs de pedra estan disposats de la forma anteriorment esmentada, però amb dimensió i forma diferents. Són carreus ben escairats, de forma rectangular i de majors dimensions. Potser la diferència més significativa sigui el rebaix perimètric i el repicat en sentit oblicu que presenten. Aquests trets, en funció de la documentació que disposem a d'altres llocs de la ciutat, com a l'antic Portal de Magdalena (LORIENTE, OLIVER, 1992) i el carrer de l'Aiguardent (LORIENTE, 1996), caracteritzen els carreus d'època romana. Per tant, sembla que la construcció d'aquest tram de muralla cal situar-la en època andalusina, però destacant el fet que reutilitzen obra d'època romana.

Finalment hem trobat a la zona d'entrada del palau reial, situada a l'est (fig. 2, zona B), la fonamentació d'un mur de metre i mig d'amplada, orientat en direcció N-S. Aquesta estructura de fonamentació es perllongava molt probablement en direcció a la muralla nord.

Quant a les estructures d'habitació, aquestes s'han conservat també tant a dins com a fora del recinte del palau. Una de les característiques fonamentals que les defineixen és la seva acomodació a la morfologia i als desnivells naturals de la Roca Sobirana. Les estructures apareixen construïdes a les diferents terrasses i el seu estat d'arrasament o de conservació, igual que la quantitat d'estrats associats amb elles, depèn en gran manera d'aquest tipus de disposició. Només s'ha conservat potència estratigràfica i murs amb una certa alçada, a les terrasses més baixes que no van quedar afectades per les successives remodelacions posteriors.

A l'espai que ocupava la planta del palau cristià només es van documentar vestigis a la banda nord i de forma molt desigual (fig. 2, zona A). A la denominada nau nord només es van poder documentar un seguit de sitges excavades a la roca, catorze en total, de planta circular amb diàmetres que oscil·len entre un metre quaranta i dos metres. Dotze d'aquestes sitges tan sols conserven el fons amb una alçada entre

cinc i quaranta centímetres. L'escàs material ceràmic aparegut en aquests retalls no permet donar una adscripció cronològica precisa. A la nau nord-est del palau s'han pogut individualitzar diverses fases d'ocupació, dues datades al segle x i una darrera al segle xi.

Les altres restes conservades, datables a partir de finals del segle x, es situen a uns 30 m al sud d'aquesta nau (fig. 2, zona C) i a l'espai del semibaluard de Louigny (fig. 2, zona D). En el moment de la redacció d'aquest article encara s'està portant a terme el seu estudi, encara que a nivells molt generals podem avançar que a la zona sud apareixen un seguit de murs pertanyents a diferents unitats domèstiques, i al sector del semibaluard de Louigny, apareixen escales, murs i pilars que plantegen la possibilitat que ens trobem en un àmbit de caràcter no tan domèstic i més relacionable amb una zona noble articulada en tres terrasses.

De l'ocupació més antiga, la que correspon a la primera meitat del segle x, només es va documentar una sitja i uns estrats de rebliment tallats per la rasa de construcció d'un mur datat a partir de la segona meitat del segle x.

Juntament amb aquest mur se'n van identificar uns altres que defineixen una unitat constructiva que té, com a tret més característic, la seva disposició en dues terrasses. És a la terrassa inferior, al costat del tancament est del palau cristià, on s'han conservat dos nivells de paviments; tots dos són de terra batuda i a sobre del més antic ha aparegut una llar de foc sense estructura i un petit fogó rectangular. Aquesta casa en un moment indeterminat experimenta una transformació, s'enderroca parcialment una de les seves parets i en el seu lloc es fa una sitja.

Tot i que les restes no són gaire abundants podem establir a nivell d'hipòtesi reconstructiva el funcionament d'aquesta casa. Els seus límits serien pel costat nord, la muralla, per l'est, el mur de tancament del palau cristià, pel sud, un mur que folra les margues, i per l'oest, la reculada o contrafort de la muralla andalusina abans esmentada. Aquests límits defineixen un perímetre d'uns 18 m. de llargada i uns 8 d'amplada, que donen uns 144 m de superfície habitada. L'espai podria estar dividit en sis estances, quatre a la terrassa superior i dos a la terrassa inferior. No hem trobat cap indici de les portes, per la qual cosa no podem aventurar com es realitzaria la circulació entre els diferents àmbits.

Al segle xi, aquest habitatge sofreix una important remodelació. Ocuparà el mateix espai físic però la distribució espacial i l'adequació de les estructures al terreny serà totalment diferent. Si abans, la casa aprofitava els diferents nivells del terreny natural i s'adaptava a les terrasses, ara se'n prescindeix i tota la casa funcionarà a un mateix nivell.

Dels murs que delimitaven els diferents espais només en resten dos petits trams, situats a la banda més propera de la muralla nord. Tenen una amplada d'uns 40 cm i estan realitzats amb pedres poc escairades, de mides irregulars i sense cap lligam de morter. Tots dos conserven uns 80 cm d'alçada.

Relacionat amb aquests murs hi ha un espai pavimentat amb lloses que ha estat identificat com un pati. El paviment que defineix aquest àmbit està

realitzat amb lloses rectangulars de pedra sorrenca, de dimensions molt similars, 60 cm. de llargada per 40 cm d'amplada. En un dels costats la diferent disposició de les lloses respecte a la resta de la pavimentació sembla definir una andana perimètrica entorn els murs que el delimitarien. Al costat d'aquesta andana s'ha identificat l'encaix d'una polleguera, únic indici de les portes de comunicació de la casa.

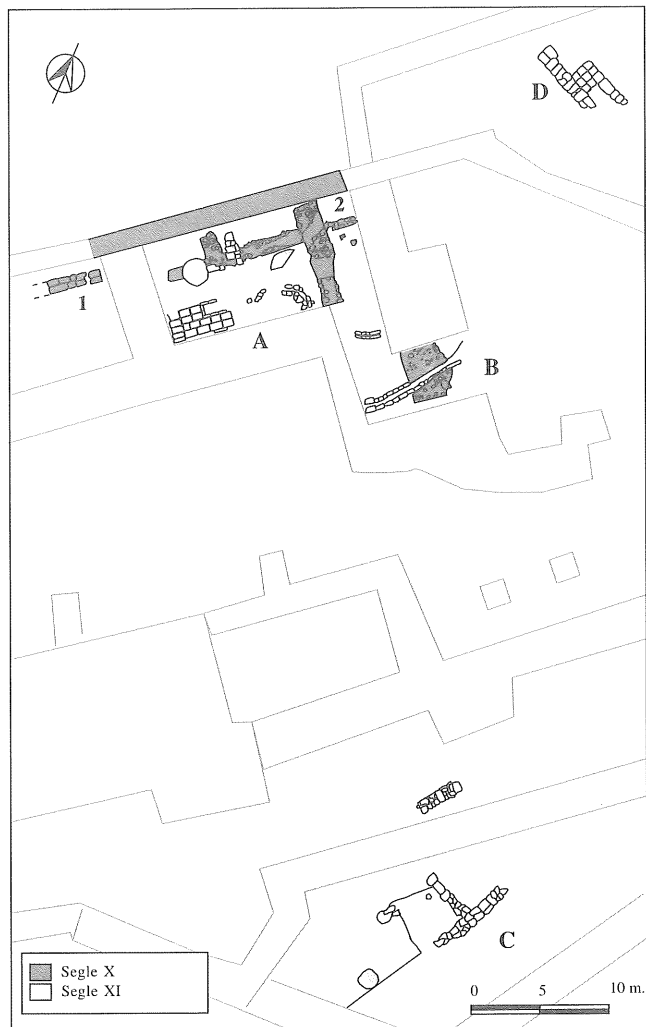


Fig. 2. Estructures andalusines (segle x i segle xi) documentades a la intervenció de la Suda (Int-30).

Al pati apareix una petita bassa rectangular feta amb el mateix tipus de lloses que el paviment, però col·locades en sentit vertical. En un dels seus costats hi ha una petita obertura per la qual es recollia l'aigua del pati cap a la bassa. L'aigua quedava estancada dins de l'estructura, i molt probablement la regularització del seu cabal es fa mitjançant la canalització trobada a l'extrem est del pati.

La canalització, que en un moment indeterminat fou reparada, està feta amb pedres poc escairades i sense solera; té un traçat lineal que inicia un gir cap al final, molt probablement per a conduir les aigües vers l'exterior.

A la zona d'entrada al palau reial, va aparèixer una nova canalització amb el mateix pendent que les altres (E) (fig. 2, zona B). És una mica més gran que la relacionada amb el pati però amb unes característiques

constructives molt semblants. Fou reparada i reutilitzada com una canalització més del palau cristià.

A partir del pati, que és l'element vertebrador de l'habitatge andalusí, proposem a tall d'hipòtesi una restitució de la casa. Aquesta estaria delimitada al costat nord per la muralla; a l'est, pel mur de tancament; a l'oest, per l'angle que fa la muralla nord amb el seu tram més endinsat cap a l'àrea excavada i a la banda sud amb un mur que no ha restat conservat en planta ja que s'hi va construir damunt la paret de la nau cristiana. Tindria unes dimensions d'uns 18,80 m de llargada i uns 12,50 m d'amplada, que donen uns 232 m² de superfície habitable. Probablement l'espai estaria dividit en cinc estances, dues al darrere, dues als costats i una al davant, totes entorn de l'espai destinat al pati i ben comunicades amb ell mitjançant portes d'accés. Les cases documentades a l'antic Portal de Magdalena o al carrer Costa de Magdalena són molt més petites, amb unes dimensions que oscil·len entre els 50 m² i els 110 m² però totes comparteixen un model semblant de distribució interior (vegeu fig. 15).

Antiga caserna de cavalleria (primera meitat segle x)

L'excavació de l'any 1993 no va aportar cap unitat estratigràfica ni element estructural d'època islàmica. Les úniques dades associades al període històric que ens ocupa van documentar-se durant la campanya de 1995. Es tracta de tres sitges que cal posar en relació amb una unitat domèstica propera. Aquestes estructures d'emmagatzematge es localitzen al costat de l'entrada al recinte, en una zona arrasada fins al nivell de la roca, on han restat només aquelles estructures que foren construïdes o excavades al terreny natural.

No tenim constància en quina data van ser fetes i utilitzades, ja que els materials corresponen a la seva amortització, quan les sitges són utilitzades com a escombreres. Tot i que es van diferenciar un seguit d'estrats, el reblliment d'aquestes sitges es va fer en un breu període de temps, ja que alguns fragments ceràmics recuperats en els diferents estrats corresponen moltes vegades a una mateixa peça.

L'aspecte més rellevant de dues d'aquestes sitges és l'existència d'una obertura a la part més baixa que comunicava l'espai intern dels dos retalls. Es tracta, doncs, de dues sitges fetes al mateix temps i per una finalitat comuna.

El lot ceràmic és molt significatiu, tant pel seu volum com per la gran diversitat de formes. Hi són representats tots els tipus ceràmics, des de la vaixel·la de taula, tant vidrada i decorada com comuna, fins a la de cuina i de magatzem. Es tracta d'unes produccions acurades, de pastes dures, ben cuites, amb acabats de superfície molt diversos i sempre de gran qualitat. Les ceràmiques més significatives i que singularitzen el conjunt són les produccions vidrades: monocromes en melat per les dues cares; bicromes, verd i melat a l'interior i melat a l'exterior i policromes, les decorades en verd i manganès sobre fons melat a l'interior i exterior. La ceràmica vidrada decorada en verd i manganès, la ceràmica decorada en corda seca parcial i les peces amb decoració

pintada tenen un percentatge d'aparició molt reduït.

Les característiques tipològiques, decoracions, argiles, cuita, corresponen en part a produccions ja individualitzades a l'antic Portal de Magdalena (LORIENTE, 1990) i la Suda (GIL, LORIENTE, PAYÀ, 1993), com és el cas de la ceràmica decorada en melat, verd i manganès a l'interior. Ha estat, però, el material localitzat a l'antiga caserna de cavalleria, amb el seu ampli ventall decoratiu i formal, el que ens ha permès definir millor les característiques d'un lot de gran vàlua. Amb aquest material podem aprofundir una mica més en l'evolució de l'utilatge emprat a la ciutat andalusina, i no només des d'un punt de vista estrictament ceramològic, sinó també pel que suposa alhora d'establir datacions en un medi urbà, on, al llarg de la seva història, les remocions de terres i noves edificacions són una pràctica habitual.

L'amortització de les sitges de l'antiga Caserna de Cavalleria s'ha de situar durant la primera meitat del segle x, encara que la presència de certes produccions, escasses però significatives, com són les peces decorades en verd i manganès i en corda seca parcial, que tindran un notable desenvolupament a partir de la segona meitat del segle x, permeten afinar una mica més la cronologia, proposant una data propera a la meitat del segle x. L'acotació cronològica només és factible pel que fa a l'amortització, ja que res ens indica en quin moment, dins d'aquesta primera meitat del segle x, fou emprat per primera vegada aquest utilatge domèstic.

La Seu Vella

Dins del marc del Pla Director de la Seu Vella, promogut per la Generalitat de Catalunya i redactat pels arquitectes Jaume Fresquet i Enric Solsona, es van fer el 1993 uns sondejos previs per a comprovar entre d'altres elements les fonamentacions i nivells de paviment de l'edifici (Pla Director de la Seu Vella de Lleida, 1993).

En una d'aquestes cales, concretament la que es va obrir al costat dret de la capella de Sant Joan Baptista i davant de la de Santa Margarida, varen aparèixer dos murs amb una morfologia molt diferent, l'un, situat per sota del mur que tanca la nau i al qual s'adossa la construcció del claustre, i l'altre, situat sota la paret lateral.

El mur, en direcció NO-SE fou utilitzat intencionadament com a fonamentació de l'obra cristiana del segle XIII. Conserva una alçada de 5,90 m. Està format per carreus de 35-40 cm d'alçada per 1-1, 10 m de llargada, col·locats de llarg i de través, travats amb amb morter de calç i sorra.

El tipus de disposició dels blocs, i en general la seva morfologia, indiquen una construcció clarament andalusina. Els blocs tenen, però, profundes marques d'escoda i en alguns casos rebaixos perimètrics, que plantegen la possibilitat que siguin carreus romans reaprofitats. L'aparició a 2,30 m del nivell actual de la nau, de tres estrats amb ceràmica àrab, ratifiquen la filiació andalusina d'aquesta paret.

Aquestes terres varen ser tallades per la rasa de fonamentació de l'altre mur —el situat a la paret lateral— fet en època medieval cristiana. A excepció

de les tres filades superiors, idèntiques a les del mur lateral i que homogeneïtzen perfectament l'obra dels dos paraments, la unió de la resta de filades dels dos murs es fa utilitzant dues tècniques ben diferents. Bé per mitjà d'un encaix de poca profunditat, bé recolzant les pedres de la nova construcció sobre el mur andalusí amb una capa de morter de calç com a element d'unió.

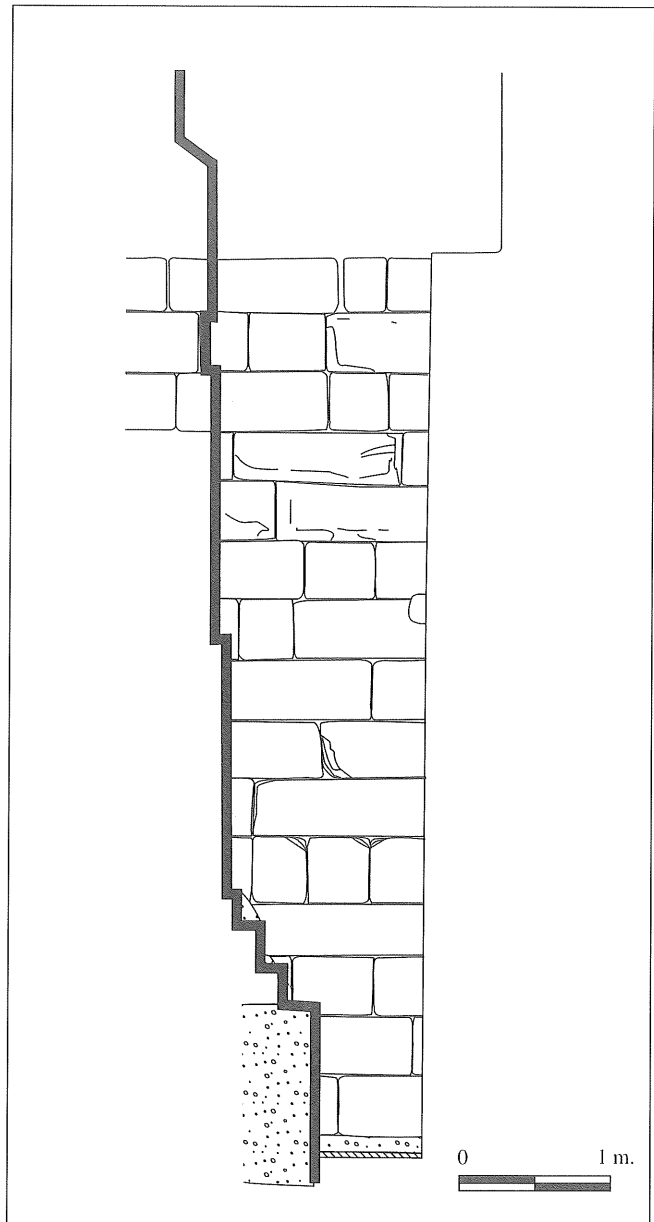


Fig. 3. Alçat del mur andalusí documentat a la cala 4 realitzada a l'interior de la Seu Vella (Int-70). Segons el dibuix de M. Cargol i J. M. Sabaté (Pla Director de la Seu Vella, 1993).

L'existència d'un mur situat als peus de la nau de la Seu Vella reaprofitat com a fonamentació és una dada bàsica, no només pel coneixement del món andalusí al turó —l'antic barri o ciutadella de la Suda—, sinó també perquè, per primera vegada, en un dels llocs emblemàtics de la ciutat s'ha pogut constatar l'existència de restes anteriors a la construcció de la Seu Vella i on tradicionalment s'ha situat l'antiga mesquita andalusina (LLADONOSA, 1966; LARA PEINADO, 1977).

La gran obra constructiva que s'intueix obre les expectatives i el plantejament d'hipòtesis. És evident que caldrà fer una intervenció arqueològica més àmplia per poder establir amb fiabilitat a què respon aquesta troballa.

Contraguàrdia de la Reina (datació imprecisa)

En aquest indret és on s'ubicava en època medieval cristiana el palau del bisbe. L'historiador Josep Lladonosa en referir-se a l'emplaçament de la nova seu episcopal el segle XIII, ens diu que aquesta ho feu en el lloc on anteriorment hi havia un palau d'època

andalusina i que aquest vell edifici andalusí va ser ampliat i millorat per adaptar-se a les necessitats de la nova construcció (LLADONOSA, 1976, 359).

L'adequació a les necessitats militars de tot el turó, a partir de la segona meitat del segle XVII, va propiciar la destrucció i arrasament de gran nombre d'edificacions antigues. En aquest sector, es va alçar el denominat balcó de Pilats. Posteriorment, al primer terç del segle XVIII es produí una nova i profunda transformació que clouria amb la construcció del contrabaluard de la Reina.

És per aquesta raó, que les dades arqueològiques anteriors a l'època moderna han estat molt minses. Del palau episcopal només s'han conservat uns arcs apuntats. Anteriors a aquesta edificació vàrem identificar sengles retalls realitzats a la roca atribuïbles pel seu farciment a l'època andalusina.

No ha estat possible donar una interpretació factible per a la seva funció; només podem dir que eren de forma rectangular (2 x 40 cm - 2,50 x 40 x 30 fons) i paral·lels entre si.



Fig. 4. Estructures andalusines documentades a les intervencions arqueològiques realitzades al turó de la Seu Vella.

Carrer la Parra. Segona meitat del segle X - segle XI

Aquesta excavació es realitzà durant dues campanyes, la primera, l'any 1994, fou motivada per la construcció del mur de contenció que voreja el turó pel vessant est. La segona, al 1995, per la construcció d'una illa d'habitatges. A la primera campanya no es va poder documentar cap resta pertanyent al món andalusí, ja que les transformacions posteriors d'època medieval varen arrasar i esborrar tots els vestigis d'aquest període. A la segona, i en les terrasses més properes a l'actual recorregut del carrer la Parra és on es van conservar les restes, encara que només són petits testimonis (GIL, 1996).

L'ocupació andalusina del solar s'adapta a la topografia del terreny, diferenciant-se un mínim de tres terrasses.

En la primera terrassa conservada s'han documentat tot un seguit d'estrats però sense cap estructura associada, a excepció d'un pou mort excavat a les margues (fig. 5, núm. 1). Aquest, situat en sentit perpendicular al pendent, és de forma rectangular (1 metre per 70 centímetres) amb els extrems arrodonits i de parets rectes. Orientat est-oest, conservava una alçada de 25 cm i estava reomplert per un únic estrat de composició detrítica de color verdós. La presència d'aquest pou mort ens permet, per paral·lelisme amb la propera intervenció de l'antic Portal de Magdalena, la identificació d'un carrer.

A la segona terrassa és on es van localitzar diverses estructures constructives que definien unitats domèstiques ben diferenciades. Aquestes estaven situades a banda i banda del teòric carrer, fet pel qual podem intuir l'existència de dues illes de cases.

Totes les cases identificades mantenien únicament el nivell de fonamentació (una o dues filades), fet amb pedres molt irregulars i disposades en sec, configurant un parament molt similar al tipus constructiu número tres documentat a l'antic Portal de Magdalena (LORIENTE, 1990, 24). Tenint en compte la proximitat i similitud amb les restes documentades a l'antic Portal de

Magdalena (LORIENTE i OLIVER 1992, 111), on l'urbanisme s'adapta a la topografia del turó, creiem que els murs longitudinals que s'adossen contra les margues, documentats al carrer la Parra, no signifiquen línies de façana sinó parets mitgeres que actuen com a murs de contenció de la terrassa superior.

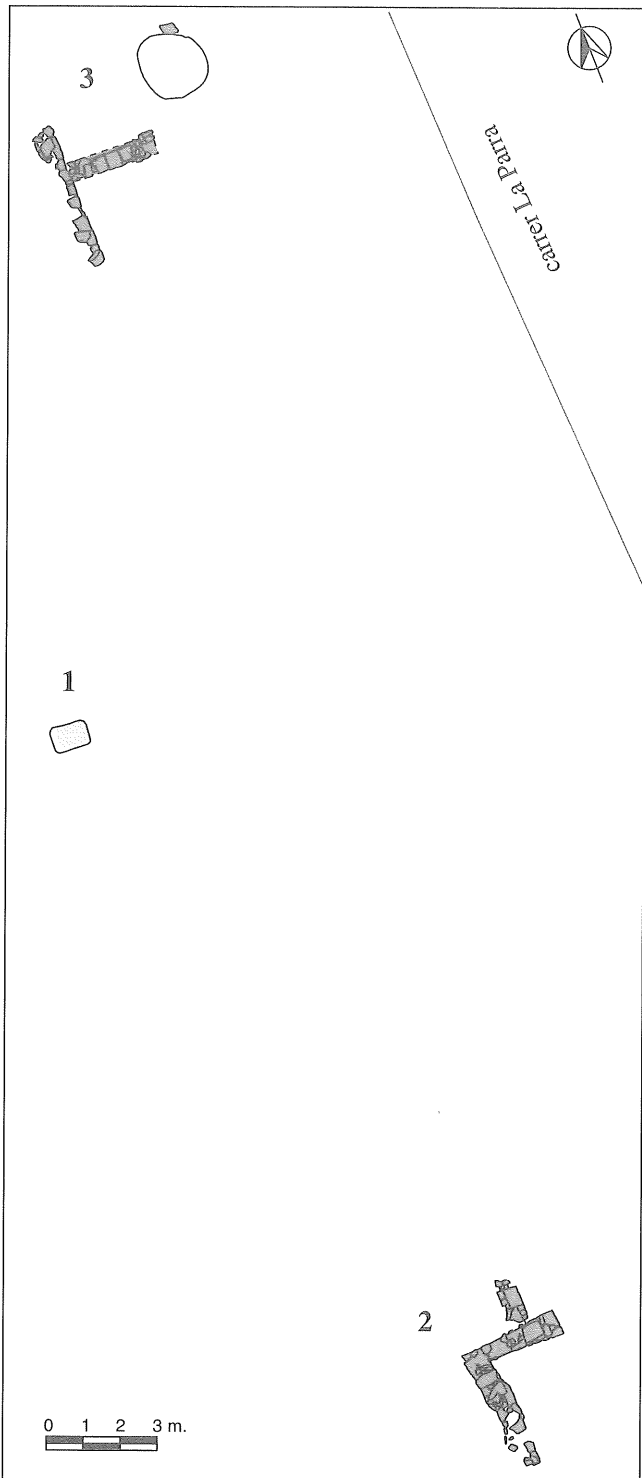


Fig. 5. Estructures andalusines (2a meitat del segle x-inici segle xi) documentades al carrer la Parra (Int-41)

L'habitatge situat a l'illa sud definida pel carrer (fig. 5, núm.2), conserva una cantonada formada per un mur orientat nord-sud de 4 metres de llargada per 80 centímetres d'amplada i un altre perpendicular a aquest de dimensions similars. Paral·lel al primer, però una mica avançat cap a l'oest, troben l'inici d'un

altre mur del qual tan sols resta un metre i mig de llargada; aquest, formava part molt probablement d'una altra unitat domèstica.

De la tercera i darrera casa, ubicada a l'illa nord (fig. 5, núm. 3), resten dos murs d'amplades molt semblants, uns 60 cm. L'un, està adossat al retall de les margues i l'altre, és perpendicular a aquest. L'encreuament d'aquests murs defineixen dos àmbits, un dels quals queda delimitat per una terrassa inferior.

En aquesta terrassa inferior s'ha excavat l'única sitja atribuïble a aquest període. És de planta circular i de fons pla, amb un diàmetre aproximat d'un metre i mig. Les parets, a l'igual de la resta de les sitges excavades en altres llocs no duïen cap tipus de recobriment. Els materials ceràmics recuperats no sobrepassen la trentena de fragments, i per tant no ofereixen garanties a l'hora de precisar el moment cronològic de l'amortització de l'estructura. No obstant això, la presència d'un únic fragment de safa decorada en verd i manganès, el situarien, com a mínim, a partir de la segona meitat del segle x.

Malgrat l'escassetat de les restes andalusines i el seu malmès estat de conservació, la contribució d'aquesta excavació al coneixement de l'urbanisme de la ciutat de *medina Larida* és important, ja que ens confirma i ens aporta dades cabdals sobre l'ocupació de la part baixa del vessant est del turó. Espai que formaria part del raval de Magdalena, entès com un barri exterior al nucli de la ciutadella (TORRES, 1985, 169-194), i del qual comencem a tindre una bona aproximació pel que fa a funcionament i traçat, mercès a les dades extretes de les altres intervencions fetes en aquest mateix sector de la ciutat (vegeu fig. 17).

Antic Portal de Magdalena (Primera meitat del segle x-1149)

A diferència dels altres llocs, la magnitud de la intervenció i la gran quantitat de restes documentades fan gairebé impossible definir en aquest article amb prou minuciositat les seves característiques morfològiques. A més, i també amb diferència de la resta d'intervencions que són objecte d'aquest estudi, l'antic Portal de Magdalena compta amb un seguit de publicacions monogràfiques (LORIENTE, 1990 a; LORIENTE, OLIVER, 1992) i articles (LORIENTE, 1990 b). És per aquest motiu que hem optat per fer una síntesi de les dades ja publicades i que el lector podrà ampliar si s'escau.

Durant la primera meitat del segle x es va constatar l'ocupació d'una zona, que des d'època romana no havia estat habitada. L'ocupació d'aquest moment es caracteritza per la presència de sitges, sense poder concretar si aquestes estaven relacionades o no amb unitats d'habitació. Les sitges es localitzaven sempre fora del que després es reconeixerà plenament com a zona de vial, és a dir, totes estaven ubicades en l'espai que després ocuparien les illes de les cases. Aquests fet sembla indicar que des d'un principi, s'estableix una certa organització espacial i un cert model urbanístic.

Serà a partir de la segona meitat del segle x que es produirà una evolució de l'hàbitat cap a una major

estructuració i planificació de la zona, i amb ella una total integració del barri a dins de la ciutat. Aquesta primera organització anirà a poc a poc adquirint solidesa amb l'organització dels espais domèstics i públics. D'aquest període tampoc no en coneixem les cases, però el fet que algunes de les connexions dels pous morts siguin aprofitats el segle XI per a posar els registres de les clavegueres, implica que almenys en aquests casos, algun dels habitatges tinguin el seu origen al segle X malgrat que només se n'hagués conservat la darrera remodelació.

Amb l'inici de les taifes, al segle XI, el sistema d'evacuació mitjançant els pous morts serà substituït per una complexa xarxa de clavegueres, dotant el barri d'una infraestructura urbana i d'una definitiva delimitació dels carrers i illes de cases. Això suposà la total consolidació de l'organització i planificació espacial, intuïda durant la primera meitat del segle XI constatada en plena època califal. Aquesta planificació es mantindrà amb lleugeres variacions fins a l'actualitat.



Fig. 6. Estructures andalusines (segle XI) documentades a l'antic Portal de Magdalena (Int-2).

Les sitges documentades a les illes de cases estan directament relacionades amb les cases individualitzades. Sembla que a cada unitat d'habitatge li corresponen una o dues sitges situades indistintament en qualsevol habitació, encara que en el recinte destinat al pati és on menys es constata la seva presència.

Les cases (18 documentades amb seguretat i 4 més possibles) disposades de forma aterassada presenten una gran homogeneïtat. Són sempre de planta rectangular o trapezoïdal, amb unes dimensions que oscil·len entre els 50 i 90 m². Totes les cases, a excepció d'una amb quatre àmbits, tenen una distribució tripartita: una habitació d'entrada, on generalment apareix la canalització domèstica, una habitació lateral i una habitació destinada a pati. L'alt grau d'arrasament que presentaven les estructures no va permetre establir la funcionalitat de cadascuna d'aquestes habitacions.

A principis del segle XII es produeix una regressió ocupacional al barri, almenys això sembla indicar la documentació arqueològica de l'antic Portal de Magdalena. De les 18 cases segures documentades al període taifa, tan sols 6 continuen ocupades en aquesta

època. El barri ja havia iniciat la seva davallada a finals del segle XI, aquesta crisi coincideix amb el període almoràvid i amb la cada vegada major pressió dels regnes cristians, que des de finals del segle XI han anat conquerint ciutats properes.

Immediatament després de la conquesta de la ciutat per Ramon Berenguer IV el 1149, aquest sector excavat del barri de Magdalena torna a ser habitat. Es documenta un procés de reutilització parcial de les estructures domèstiques del segle XI, incorporant com a variació en les cases ocupades un seguit de murs de separació. Paral·lelament, es constata de nou un número elevat d'estructures d'emmagatzematge, algunes significativament situades als antics carrers, trencant les estructures de sanejament andalusines.

Carrer Costa de Magdalena (Segona meitat del segle X - 1149)

Donada la distribució espacial dels elements localitzats, hem pogut establir tres zones prou significatives.

Una d'aquestes ha estat identificada com un carrer, el mateix que es va trobar a l'antic Portal de Magdalena i precedent urbanístic dels actuals carrer Pi i Margall i carrer Magdalena. Les altres dues corresponen a dues illes de cases, situades a banda i banda d'aquest carrer (LORIENTE, 1996).

De la segona meitat del segle x - principi del segle xi, tenim tot un seguit d'estructures: sitges, localitzades a l'illa més propera al turó de la Seu Vella, pous morts, ubicats com en l'antic Portal de Magdalena al carrer i a l'altra illa, restes molt escadusseres dels murs que configurarien una casa. Els pous morts i les sitges tenen les mateixes característiques que els identificats a d'altres indrets de la ciutat.

Del període taifa, a partir del primer terç del segle xi i amb perdurabilitat fins a final del segle xi - inici del xii en plena època almoràvid, hi ha tres habitatges. Dos, a l'illa superior (fig. 7, núm. 1) i l'altre a l'illa propera al carrer Magdalena (fig. 7, núm. 2).

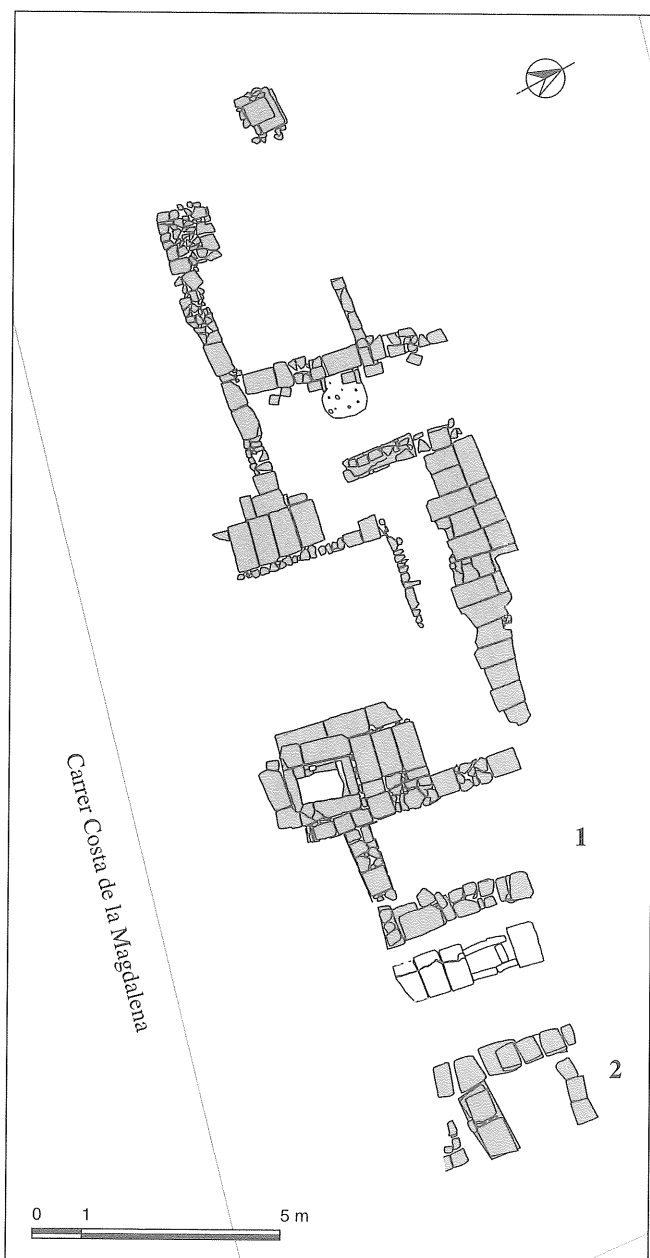


Fig. 7. Estructures andalusines (segles xi) documentades al carrer Costa de Magdalena (Int-47).

L'estat de conservació d'aquestes cases és desigual. De la casa trobada més a prop de l'actual carrer la Parra només tenim un pilar. De la casa contigua a aquesta, que té façana al carrer documentat, hem pogut excavar diversos àmbits, malgrat que els límits d'excavació no ens han permès conèixer-la globalment. Hi ha un àmbit destinat a pati amb un paviment de lloses igual al localitzat a l'antic Portal de Magdalena i a la Suda, una bassa o parterre i un pou d'aigua, també igual als pous de l'antic Portal de Magdalena, i dues habitacions més delimitant aquest pati, una a la zona d'entrada i l'altra a la part posterior. En aquesta habitació posterior, directament comunicada amb el pati està situada la cuina ja que va sortir una llar de foc adossada a la paret mitgera de les dues cases. L'estructura de combustió estava definida només per argila cremada, tot i que hi havia uns petits tovots que marcaven la seva amplada. De la darrera casa, la propera al carrer Magdalena, només tenim el mur de façana i un seguit de murs interiors que formalitzarien probablement l'estança d'entrada a l'habitatge.

La tècnica de construcció dels murs és la mateixa que la documentada a les parets dels habitatges de la Suda: un sòcol de pedra d'una alçada variable i la combinació de grans blocs col·locats en sec amb trams fets amb pedra petita poc escairada. Es van recuperar gran quantitat d'estucs pintats en vermell que ens obliguen a plantejar-nos la possibilitat que els murs estiguessin recoberts, si més no, la zona del sòcol.

Com a mínim, una de les cases conservades va perdurar fins a l'època de la conquesta. Durant la segona meitat del segle xii i inicis del segle xiii, a sobre del paviment de lloses del pati i al costat del pou d'aigua, es va fer una canalització que conduïa l'aigua cap al carrer precedent de Pi i Margall /Magdalena. Aquest fet ens està indicant que aquest sector del carrer restava encara en ús, a diferència del que s'havia constatat a l'antic Portal de Magdalena on la canalització d'aquest carrer, i no només d'aquest, estava trencada per tot un seguit de sitges amb materials datats en aquest moment, que indicaven l'abandó, encara que parcial, d'un sector del barri de Magdalena, el més proper a una de les portes d'entrada i de sortida de la ciutat.

Carrer Bafart (final del segle x-final segle xi / inici segle xii)

L'estat de conservació de les restes relacionades amb el moment històric que ens ocupa, com passa en altres intervencions, és molt dolent. Només s'han pogut extreure petites referències, però afortunadament aquestes ens han permès establir tres fases d'ocupació que repeteixen l'esquema d'activitat ocupacional documentada en altres solars. A la primera fase, datada a la segona meitat del segle x, pertanyen un seguit de sitges i pous morts, dels quals es conserva només la seva part inferior. A la segona fase, al canvi de l'època califal a l'època taifa, primer terç del segle xi, s'han adscrit uns petits murs que podrien correspondre a l'inici de les transformacions urbanístiques ja documentades en altres zones, com per exemple a l'antic Portal de Magdalena i corroborat també al carrer Costa de Magdalena. Finalment, i en ple segle xi, s'ha pogut

constatar de nou a la ciutat una xarxa de clavegueram, que ens indica un nou i diferent carrer a l'existent a les dues excavacions abans esmentades (PAYÀ, 1996).

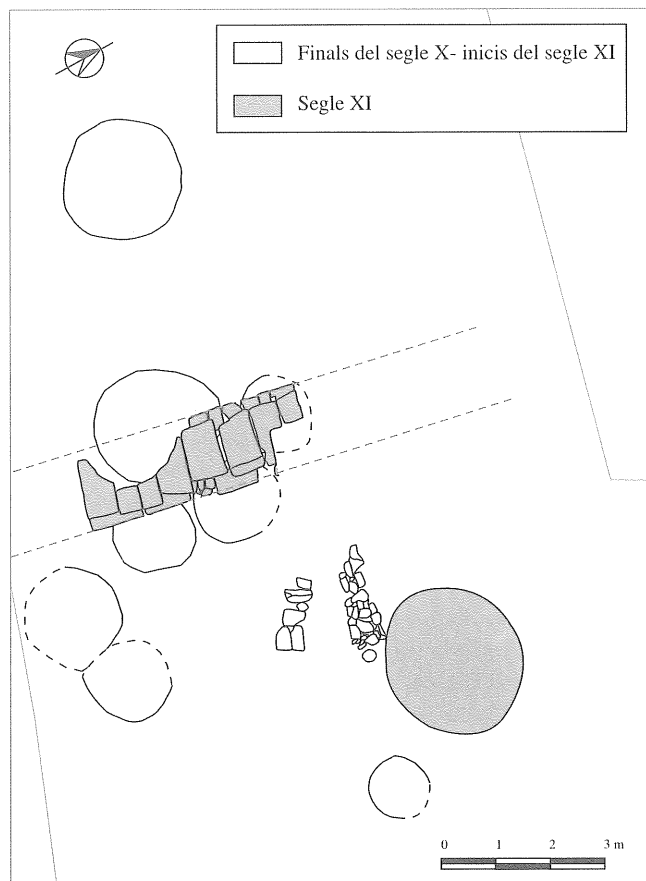


Fig. 8. Estructures andalusines (segles x i xi) documentades al carrer Bafart (Int-46).

Durant la primera fase, segona meitat del segle x, s'han identificat fins a 8 retalls de planta circular. Gairebé tots presenten un nivell d'arrasament molt acusat, conservant només un terç de la seva alçada original. És, doncs, impossible establir capacitats, dimensions i cobertes. Els diàmetres de base, que oscil·len entre 1,40 i 2,20 metres, són semblants als retalls de l'antic Portal de Magdalena (LORIENTE & OLIVER 1992, 88). Quatre d'aquests retalls s'han d'interpretar com a possibles sitges d'emmagatzematge. La resta, en estar ubicats per sota de la canalització construïda al segle xi podrien correspondre a pous sèptics que foren utilitzats per la recollida d'aigües residuals. Un darrer pou mort, també de planta circular però de dimensions més petites, 80 centímetres d'amplada, estava reblert per terres de coloracions diverses formades segurament per la descomposició de matèria orgànica.

Tot i no disposar de cap estructura murada, l'existència de gran nombre de sitges i pous morts és, sens dubte, testimoni d'una intensa ocupació de l'indret, amb cases i un carrer. La relació funcional que hi ha entre les sitges i les unitats d'habitació ho prova; de la mateixa manera, la presència dels pous sèptics, sempre fora dels límits de les cases, permet també la identificació d'un vial en aquesta intervenció.

Hem inclòs en la segona fase, final d'època califal, uns petits murs molt mal conservats amb els quals es relacionen un seguit de paviments. De fet no podem assegurar que aquests murs delimitessin una estança, ja que es tracten de simples alineacions de pedres que només conserven una filada. No obstant això, responen a un fet ocupacional ja que es relacionen amb un paviment de terra cremada i diversos estrats amb abundants restes de matèria orgànica. El material d'aquests estrats és gairebé idèntic als apareguts en els farciments d'amortització de les sitges i pous morts, motiu pel qual cal suposar que aquestes unitats d'ocupació es relacionen amb l'ús final de les estructures d'emmagatzematge.

Tal i com s'ha constatat en altres excavacions de la ciutat, amb l'inici de les taifes s'urbanitza el sistema d'evacuació de les aigües residuals mitjançant la construcció, per sobre dels pous morts anteriors, d'una canalització.

Un dels aspectes més rellevants de la canalització del carrer Bafart és la reutilització d'obra romana. Les dimensions i les marques de cantera ens porten a pensar en una estructura de la *Ilerda* romana, que fou desmantellada en el moment que *medina Larida* inicia una de les fases urbanísticament més dinàmiques. A nivell estructural, la canalització està formada per sengles parets construïdes amb dues filades de blocs rectangulars de pedra sorrenca d'1 metre de llarg per 40 cm d'ample i alçada, lligats en sec i amb un pendent aproximat de l'11% en direcció nord-sud. La distància entre les dues parets internes és de 70 cm i l'alçada total 80 cm, la qual cosa significa un cubicatge certament important, el més gran fins ara documentat en una estructura d'aquest tipus d'època andalusina. A l'antic Portal de Magdalena el pas d'aigua de la via principal precedent del carrer Pi i Margall estava al voltant dels 50-60 cm, amb una alçada de pas d'uns 50-60 cm. A l'igual de la resta de les canalitzacions urbanes excavades a d'altres llocs, la documentada al carrer Bafart no té solera de pedra.

El farciment intern contenia suficient material ceràmic com per establir el moment de la seva amortització, que no creiem que superés l'època cristiana. Se-gurament a finals de segle xi, hi va haver una reducció de l'hàbitat i de l'activitat general a la ciutat, com sembla documentar-se en la propera excavació de l'antic Portal de Magdalena.

Sense cap mena de dubte les restes que tractem ens aporten dades de gran vàlua per comprendre la distribució i xarxa viària de la ciutat andalusina en el segle xi. La documentació d'una canalització de grans proporcions i construcció sòlida ens obliga a considerar la presència d'una important via de circulació de la ciutat, contemporània a les conduccions de l'antic Portal de Magdalena i Costa de Magdalena.

Tots els nivells d'ús del carrer així com les estructures d'hàbitat que es deuen relacionar amb el vial foren arrasades per la construcció d'un important edifici medieval. L'única resta conservada, indicatiu de l'ocupació domèstica al solar, correspon a la meitat d'una sitja de 3 metres de diàmetre localitzada en el tall nord de l'excavació, inclosa en aquesta fase per paral·lelisme entre els materials de farciment d'aquesta i els recuperats a l'interior de la claveguera.

Modes Angelina-Carrer de l'Aiguardent

Per la seva proximitat tractarem de forma conjunta dues excavacions realitzades al carrer del Carme. La primera s'inicià com a conseqüència directa dels treballs de construcció d'un edifici al solar número X i que seria conegut per la destrucció de les restes arqueològiques, Modes Angelina. Després dels desgraciats fets que han condicionat, com tot seguit veurem, el coneixement de l'ocupació andalusina en aquest indret, es va procedir, un cop enderrocada la propietat confrontant, a una excavació d'urgència que va aportar interessants dades sobre l'extrem sud del barri de Magdalena en època andalusina.

Pel que fa al solar de Modes Angelina hem de dir que no va ser possible ubicar en planta cap de les restes estructurals d'època andalusina. Tan sols tenim constància segura de la ubicació d'un mur de petites pedres localitzat al costat de la paret mitgera dels magatzems Pifarré i paral·lel a la línia del carrer Aiguardent. Tot i la urgència dels treballs vam recollir materials ceràmics que hem relacionat amb l'esmentada estructura i que permeten situar-nos en un horitzó que anava entre la segona meitat del segle X i l'inici del XI.

En el solar de l'Aiguardent, en canvi, hem pogut establir interessants conclusions, sobretot pel que fa a la identificació dels espais públics i privats. També cal senyalar que la major part d'estructures aprofiten els murs d'una edificació d'època augustal (PAYÀ et al, 1996, 126-127) i que en la zona ocupada per les fosses sèptiques, o sigui, l'espai dels carrers, en un moment indeterminat es realitza un gran rebaix de terres.

Pel que fa a les dades que permeten establir conclusions sobre l'urbanisme d'aquest sector de la ciutat hem d'assenyalar un primer mur localitzat al límit sud de l'excavació paral·lel al traçat del carrer Aiguardent que tenia en una de les pedres sengles forats pertanyents als encaixos de la polleguera d'una porta. Es tracta doncs de la pedra d'una llinda que ens indica l'existència d'una porta que pot ser interpretada com a pertanyent a un pas entre habitacions o bé com a entrada des d'una zona pública, la qual cosa podria indicar-nos que el traçat del carrer Aiguardent, amb el qual manté una orientació paral·lela, té el seus orígens en època andalusina.

Gràcies a la documentació dels pous sèptics de sanejament hem establert el traçat d'un carrer que travessa el solar. La localització de sengles pous al costat dels murs perpendiculars al carrer del Carme i Aiguardent i un altre al límit del tancament oest del solar ens permeten, a més, reconèixer l'existència de dues illes de cases i hipotetitzar sobre l'amplada del carrer. Sembla que aquest espai públic fou envaït per una construcció medieval cristiana com succeeix en altres indrets de la ciutat. Al carrer Costa de Magdalena el carrer andalusí perviu fins al segle XIII (LORIENTE, 1997), moment en el qual es fa un nou carrer perpendicular que envaeix el pati d'una casa, incorporant el pou domèstic al subministrament públic del barri. Al carrer Bafart, una de les sitges farcida amb materials cristians de final del segle XII i segle XIII, talla la claveguera andalusina, inutilitzant el carrer i incorporant-lo segurament a una construcció, les traces de la qual desconeixem (PAYÀ et al, 1996).

Tot i que no vam poder documentar cap dada que ens indiqués l'existència del carrer del Carme en època andalusina creiem que el fet d'haver-lo hipotetitzat com a probable des del moment de la construcció d'un edifici porticat en època d'August és una raó per creure en la seva existència, encara que és una veritable incògnita, avui per avui, la relació que pugui haver entre l'urbanisme romà i l'urbanisme andalusí.

Del nombre de cases que hi hauria entre els carrers abans esmentats no podem dir res amb seguretat, tan sols hipotetitzem gràcies a la documentació dels pous sèptics, que hi existien com a mínim tres unitats domèstiques.

Fins aquí els elements de topografia urbana que aporta aquesta excavació per a la la restitució urbana del barri de Magdalena. Cal, però, definir i aprofundir en determinats aspectes morfològics d'alguna de les estructures localitzades. Pel que fa als pous sèptics hem de dir que es tracta d'estructures cilíndriques retallades en els sediments anteriors com succeeix en la major part d'excavacions. No obstant això, els localitzats al carrer d'Aiguardent aporten importants dades sobre el seu funcionament. El pou més proper al carrer del Carme conservava diverses lloses a la part superior de la boca que deixaven una obertura central que hem d'interpretar com un element de coberta i senyalització. Del segon pou sèptic destaca l'existència d'una canalització, que partint d'un mur interior de la casa i passant per sota de la façana, connectava la latrina amb el pou situat a l'exterior. Una altra estructura relacionada amb l'ocupació andalusina del solar és un pou de subministrament d'aigua alimentat per la capa freàtica del subsòl, la mateixa que en època medieval cristiana abastava la font de l'Aiguardent dóna nom a l'actual carrer (LLADONOSA, 1976, pp. 100-106).

Plaça Sant Joan

L'any 1975, en iniciar les obres de construcció de l'aparcament, van aparèixer les restes de la fonamentació absidal de l'antiga església de Sant Joan. No foren però, les úniques restes, ja que es documentaren estrats i materials de totes les fases històriques de la ciutat (GALLART et al, 1986, OLIVER, 1995).

Malgrat que no podem parlar estrictament d'una excavació arqueològica, ja que les obres i les circumstàncies polítiques ho van impedir en tot moment, les dades obtingudes que tenim a l'abast són fruit de la recollida de materials i del registre parcial condicionat pel ritme de les màquines.

De les restes d'època andalusina només hem pogut saber de l'existència de dues sitges reblertes amb terres i material ceràmic emprat als segles X-XI.

La Paeria

De les excavacions realitzades als anys seixanta als soterranis del palau de la Paeria no disposem de cap dada contextualitzada, només sabem que varen aparèixer restes ceràmiques.

Va ser a partir dels treballs duts a terme als anys vuitanta per l'Estudi General, ara Universitat de Lleida,

que es va identificar, al costat de la façana de l'avinguda Blondel, un paviment de lloses relacionat amb una estructura graonada que va ser interpretada com la piscina d'uns banys àrabs. En un document de 1208 se cita la compra per part de Mascarell de Sanahuja d'uns antics banys, els denominats Banys del Pardinal, que és el nom que aleshores rebia aquesta zona (LLADONOSA, 1980). Poc després, un descendent d'aquest comença la construcció de l'edifici que coneixem i que, des del segle XIV, és la seu de la institució municipal.

No hi ha dades concretes que ens permetin establir en quin moment foren construïts, tot i que cal pensar que es van fer al segle X, en ple període de desen-

Carrer Major, núm. 17

En el solar que actualment ocupa l'edifici de l'hotel Real es van realitzar l'any 1986 dos sondejos (GALLART-GARCÉS, 1987; GARCÉS-GALLART, 1991). Al primer (fig. 10, cala I), pròxim al carrer Major, es va localitzar un mur de 70 cm d'ample, fet amb pedra irregular travada amb fang, que conservava quatre filades amb una alçada total d'uns 60 cm. Al segon (fig. 10, Cala II), davant l'avinguda Blondel, és on varen sortir les estructures més complexes: dos murs que definien una cantonada, l'un paral·lel i l'altre perpendicular a la façana del solar, una canalització i un paviment de lloses.

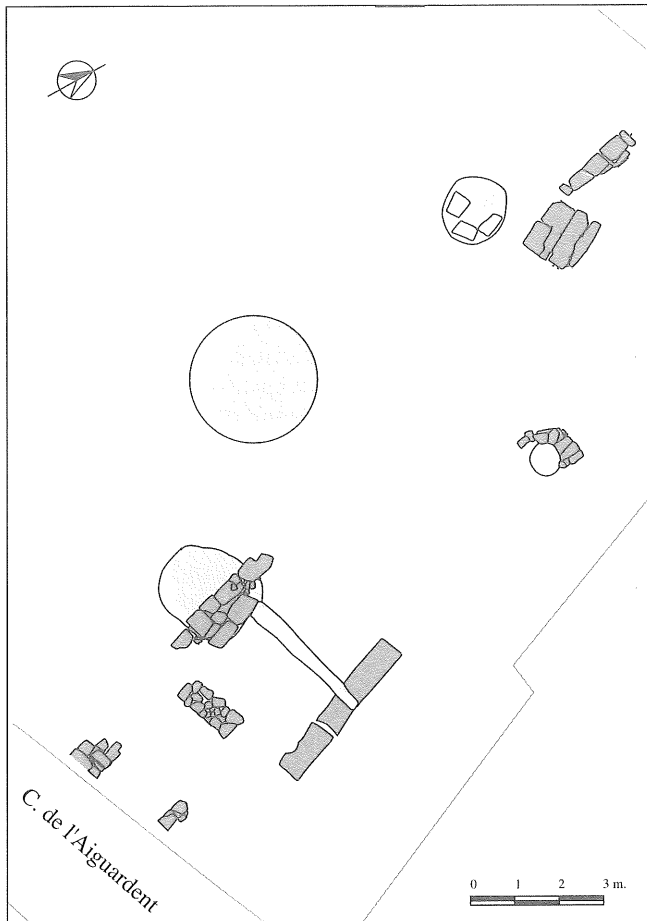


Fig. 9. Estructures andalusines (2a meitat del segle X-inici segle XI) documentades al carrer de l'Aiguardent/carrer del Carme (Int-4).

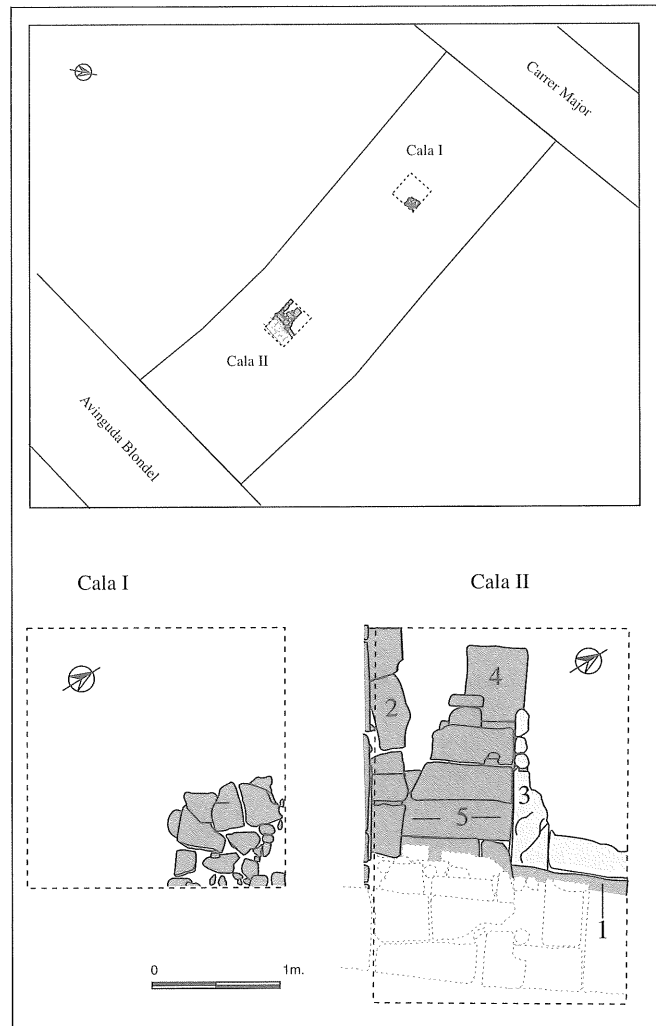


Fig. 10. Estructures andalusines (segles XI) documentades al carrer Major núm. 17 (Int-13) segons els plànols de L. Sant (GARCÉS i GALLART, 1986).

volupament de la ciutat. D'altra banda, Josep Lladonosa ens diu que aquests banys, de caràcter públic, al costat dels Banys de Magdalena i dels Banys del Rei, perduren fins el segle XV (LLADONOSA, 1980).

Morfològicament les restes aparegudes corresponen a una estructura graonada per la part enfrontada al riu i de tall vertical pel costat oposat. Conserva fins a cinc filades d'alçada i està construïda mitjançant blocs de sorrenca disposats en sec de llarg i de través. Al costat d'aquesta hi ha dos paraments de característiques molt semblants, el primer, paral·lel a l'estructura graonada i el segon perpendicular a aquests dos.

El mur (núm. 1 fig. 10 i 11), paral·lel a la línia de façana de les cases enderrocades i de l'actual Hotel Real, estava fet amb grans carreus de 30-40 cm d'alt per 1,25-1,80 m de llargada i conservava una alçada de 2,5 m (sis filades). Gairebé totes les filades corresponen a una fonamentació disposada de forma graonada. La seva amplada en alçada és pràcticament la mateixa que la del mur medieval cristià construït a sobre, uns 95 cm, mentre que a la base, a causa de la seva disposició graonada, és molt més ampla (per les dades estretes de la planimetria entorn als 1,70 m). Sobre la segona filada d'aquesta fonamentació es

recolzava un mur perpendicular (núm. 2 fig. 10 i 11) que conservava fins a quatre filades, la majoria també de fonamentació, amb una alçada total d'1,80 m.

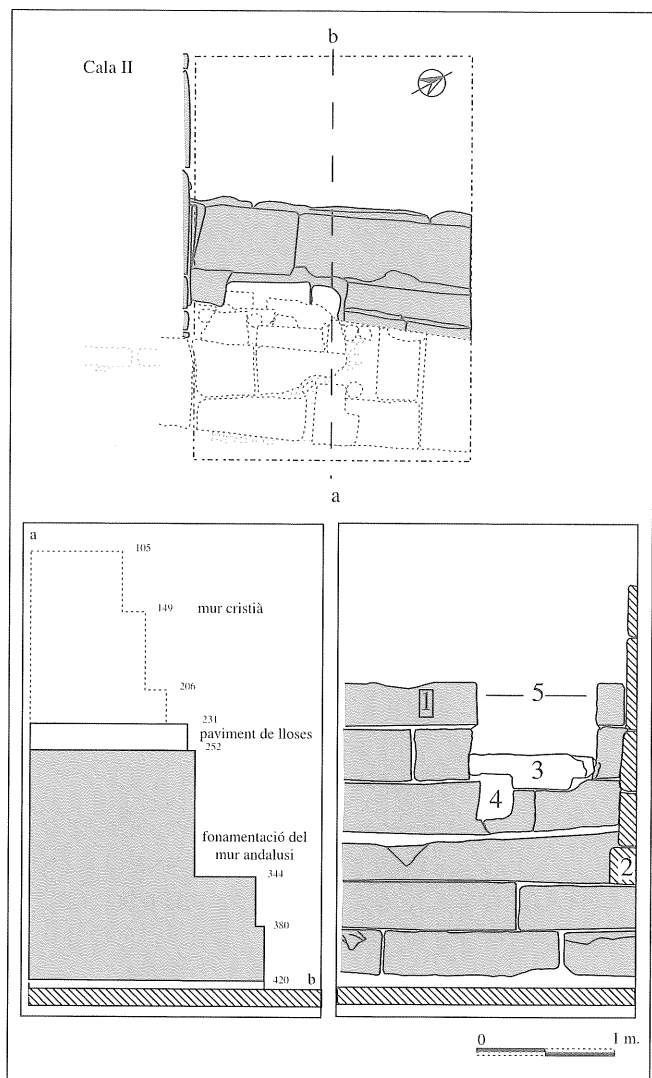


Fig. 11. Planta, secció i alçat de la fonamentació del mur andalusí documentat a la cala II realitzada al solar del carrer Major núm. 17 (Int-13) segons els plànols de L. Sant (GARCÉS i GALLART, 1986).

Al mur paral·lel al riu es va conservar una obertura relacionada amb una llinda (núm. 5 fig. 11) que va ser interpretada com una porta. Travessant el mur, a la zona de l'obertura, passava el canal d'una claveguera (núm. 4 fig. 10 i 11) que, des d'una cota més baixa que la llinda (uns 20 cm) discorria en pendent cap al riu (GARCÉS-GALLART, 1991). La canalització, d'una amplada de 65 cm i un pas d'aigua de 28 cm, estava feta amb una solera de lloses planes ben tallades i unes parets de pedres de treball i format irregular. Les lloses de coberta del canal formaven part, a la vegada, d'un paviment (núm. 3 fig. 10 i 11) que s'estenia per tot l'àmbit definit per la cantonada.

Avançant ara unes quantes dades que ens ha aportat l'excavació del solar del cine Catalunya, veurem que existeixen força semblances entre una i altra intervenció que fan verssemblant la hipòtesi que les restes localitzades en la intervenció del carrer Major 17 també

corresponien al límit de la ciutat per la banda del riu.

En primer lloc, el mur de l'antic cine Catalunya paral·lel a la façana de Blondel i el mur paral·lel a la façana del solar del carrer Major localitzat al segon sondeig, tenen una mateixa orientació i el que és encara més significatiu, mantenen una mateixa alineació.

En segon lloc, la fonamentació interior dels murs andalusins en les dues intervencions estava coberta per un gran i únic estrat força homogeni, aspecte que ens mostra que s'emprà una mateixa solució: els murs, i si més no, el nivell de fonamentació són replantejats i aixecats en un espai on no hi ha una estratigrafia anterior, directament sobre la roca. Una vegada construïts els murs s'omple la fonamentació fins al nivell d'ús desitjat, produint-se una marcada diferència de cota entre l'interior i l'exterior de les estructures. En el cas del carrer Major hi ha un petit lapse de temps, primer s'aixecà la fonamentació paral·lela a la façana, cobrint-se fins a l'inici del mur que amb ell fa una cantonada, després es replantejà la fonamentació i finalment, tots dos es cobrien amb el farciment constructiu.

Les diferències constructives entre el límit del cine Catalunya, on les filades de fonamentació són verticals, i el límit del carrer Major, on la fonamentació és graonada han d'estar relacionades amb la diferent ubicació i funció constructiva que compleixen respecte a la resta del mur de tancament de la ciutat. Sembla ser que el sistema de fonamentació amb tirants que apuntalaven i travaven el mur al cine Catalunya té la funció de reforçar la cantonada per l'interior mentre que al carrer Major no és necessari cap reforç addicional ja que es tracta d'una tirada longitudinal adientment feta amb graons que dona a la base i a tot el mur la suficient força com per suportar l'empenta de les aigües i crescudes del riu.

A diferència del cine Catalunya, on no va ser possible documentar el nivell d'ús interior, al carrer Major, com ja hem exposat, es va conservar una obertura i canalització relacionada amb el mur de tancament. Proposem tot seguit una nova interpretació a la donada pels seus excavadors (GALLART-GARCÉS, 1987; GARCÉS-GALLART, 1991). Creiem que l'obertura del mur no pot correspondre a una porta ja que el desnivell de cota que hi hauria entre l'interior de la ciutat i la riba del riu, tal com succeeix al cine Catalunya, fa poc probable aquesta atribució. Segurament es tracta d'una obertura realitzada al mur amb una funcionalitat d'espitllera. La canalització que passa per sota aprofitaria aquesta obertura desguassant directament al curs del riu a través de gàrgoles imbricades en l'alçat exterior del mur, tal com hem pogut constatar, tot i que en una època posterior ho faria en la prolongació cristiana del tancament de la ciutat al solar del cine Catalunya.

Establir una hipòtesi de conjunt del que representen les estructures interiors, la canalització, el paviment i el mur perpendicular al de façana, es fa una mica difícil. No hi ha prou elements clars que ens facin decantar per cap de les explicacions probables. En un principi i lligat amb l'obertura, vam pensar que podria tractar-se d'un carrer de ronda amb un mirador a l'exterior, però la presència del mur perpendicular

invalida aquest possible vial. Només cap la possibilitat que es tracti d'un carrer en sentit longitudinal delimitat pel mur perpendicular i pel mur trobat al sondeig proper al carrer Major. D'altra banda, la canalització té una solera de pedra, fet que en altres excavacions, com Costa de Magdalena, antic Portal de Magdalena, carrer Bafart només es dona en canalitzacions domèstiques, mai en clavegueres de traçat urbà, la qual cosa pot indicar-nos que la claveguera del Carrer Major pertany a una conducció domèstica testimoni de l'existència d'una casa propera al tancament de la ciutat. Esperem que noves intervencions en aquesta zona de la ciutat ens puguin aclarir aquestes interpretacions, ratificant-les o no.

Antic cinema Catalunya

Enderrocat l'antic cinema Catalunya situat al solar comprès entre el carrer Cavallers, carrer Baró de Fleix, carrer Major i avinguda Blondel (LORIENTE, 1996, LORIENTE-PAYÀ-GARCÍA, 1996) es va fer al 1995 una nova intervenció a la ciutat. Els resultats dels treballs han estat altament positius, ja que han permès resseguir l'evolució del solar des de l'inici de la seva ocupació, en l'època andalusina, fins ara, aportant dades de gran vàlua per al coneixement de l'evolució urbanística de la ciutat de Lleida, d'una zona de la ciutat escassa de dades arqueològiques. L'excavació del cine Catalunya ha deixat palès en quin moment és ocupat per primer cop aquest sector de la ciutat, com ha estat la seva ampliació en èpoques posteriors i quina és la seva morfologia. Al mateix temps, aquestes dades ens han permès reconèixer i interpretar les restes localitzades a d'altres indrets com en el cas de la intervenció feta al solar del carrer Major 17 i als soterranis de la Paeria.

D'altra banda, cal ressaltar aquesta intervenció pel seu significat patrimonial. Part de les restes, el límit de la ciutat andalusina i la seva prolongació en època cristiana, s'han conservat a la vista integrades a la nova edificació, oferint a la ciutat un clar testimoni del seu passat.

Les restes andalusines documentades són fins ara les estructures conegudes situades més a l'oest de la ciutat. Malgrat que són de gran importància tant arqueològica com històrica i monumental, el fet de trobar-se arrasades a nivell de fonamentació ens dificulta precisar la seva distribució en alçada i per tant, la seva funcionalitat. Cal distingir, però, dos fets constructius ben diferenciats, d'una banda el pany de mur enfrontat al riu i aquell que, lligat amb aquest, inicia un gir de 90 graus en direcció est. El següent element el configuren quatre murs que, lligats per dins al parament exterior, delimiten sengles espais quadrangulars, la funcionalitat dels quals està relacionada amb tota seguretat amb el reforçament d'aquesta singular cantonada.

El parament exterior visualitzat està compost per un tram de 8 metres que es perllonga per sota de l'actual carrer Cavallers. Es troba assentat sobre el terreny natural i encaixat en ell a través d'una petita rasa on es disposen almenys sis filades que donen una alçada de 2,20 m. El coronament superior del mur no és de la construcció original sinó que es tracta d'una

remodelació medieval corresponent al moment de construcció de l'edifici gòtic adjacent. Les filades estan fetes amb grans blocs rectangulars de vèrtex lleugerament encoixinat i col·locats sempre de través. Fins a la construcció de la banqueta i a l'ampliació urbana de la ciutat sota el mandat del governador Blondel a finals del segle XVIII, el parament andalusí formava part de la façana de Lleida, visualitzada des de la riba esquerra del riu Segre. Façana de la qual tenim un altre tram, com ja hem dit, a la intervenció del carrer Major, núm. 17.

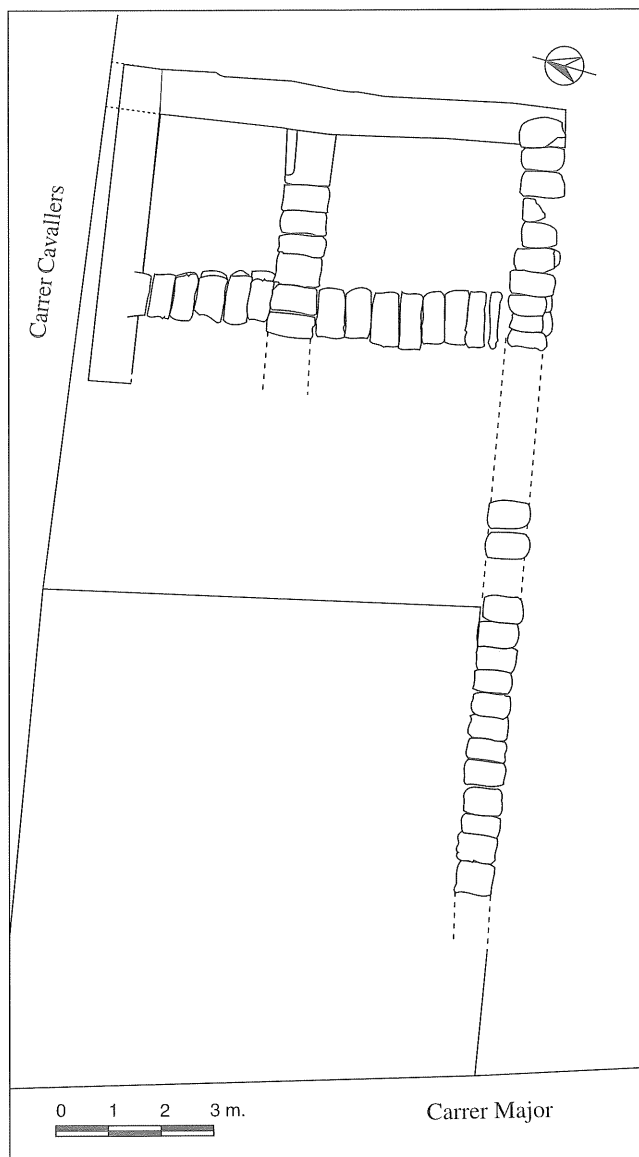


Fig. 12. Estructures andalusines (mitjan segle X) documentades al solar de l'antic cinema Catalunya (Int-36).

A l'extrem est del mur s'observa un canvi en la disposició del parament, combinant-se filades fetes amb blocs disposats del llarg i filades fetes amb blocs col·locats de través amb una clara intenció de reforçar la cantonada que iniciava el recorregut oposat, en direcció nord-est, i que significava un límit clar de la ciutat. Morfològicament no hem pogut visualitzar tota l'alçada i extensió d'aquest interessant tram de mur per les profundes transformacions medievals i modernes que sofrí en ser utilitzat com a mur de diverses edificacions. L'hem documentat en una exten-

sió de 15 metres i està format per grans blocs de pedra sorrenca rectangulars disposats de través de forma idèntica al parament enfrontat al riu. Aquesta part del tancament andalusí resta conservada en ser utilitzada com a fonamentació del parament d'un dels murs de l'actual Llibreria Urriza (cantonada carrer Cavallers/carrer Major).

La resta d'estructures d'època andalusina corresponen a quatre murs, paral·lels i perpendiculars, localitzats darrera de la cantonada abans descrita. Es tracta de murs assentats directament sobre el terreny natural, construïts en sec i amb el mateix tipus d'obra utilitzada que els trams exteriors abans descrits. Configuren dues estances quadrades de 9,8 m² i 6,2 m² reblertes de terra. Tot i la dificultat d'interpretar aquests espais, dels quals desconeixem la prolongació en alçada, sembla prou evident que estem davant un sistema de fonamentació compost per tirants que reforcen la cantonada del límit de la ciutat, sense descartar una possible funcionalitat compartida o doble, reflex d'una construcció relacionada amb una porta o torre situada en l'angle de la ciutat. Suposicions difícils de constatar sense una prolongació de l'àrea excavada, sota l'actual carrer Cavallers, direcció en la qual s'estenen les restes estructurals. No obstant això aquestes delimitacions arqueològiques podrien tenir un ferm recolzament si considerem la documentació medieval que cita a l'indret de l'actual Peu del Romeu, l'existència de l'anomenat Portal de Gardeny (LLADONOSA, 1979).

Els farciments interiors excavats que corresponen al moment de construcció de la fonamentació van aportar pocs materials la qual cosa ens obliga a datar el límit andalusí del cine Catalunya a partir de paral·lels constructius visualitzats en la pròpia ciutat o properes.

L'obra documentada té grans semblances al tram de muralla nord de la Suda. Tots els paral·lels a d'altres punts peninsulars han estat datats com a més moderns, dins del segle x. D'altra banda, tenim constància a l'antic Portal de Magdalena que els límits de la ciutat andalusina ja eren definits a partir de la primera meitat del segle x. És per això que, tenint en compte aquestes dues dades, ens inclinem a pensar que la construcció d'aquestes estructures s'ha de situar dins del segle x, en un moment en el qual s'ha iniciat la planificació i urbanització de les zones més properes al riu.

Edifici Cervantes

Al 1990 es van realitzar uns sondejos al solar comprès entre els carrers Ronda de Sant Martí, Sant Carles i Jaume I el Conqueridor (SAULA, 1990). Les dades que aporta aquesta actuació al coneixement de la *medina Larida* són molt escadusseres, tot i que és un lloc prou important ja que ens permet anar situant punts que, a poc a poc, aniran definint el seu perímetre.

Només es van poder documentar un seguit de terres i murs, molt malmesos per les actuacions constructives posteriors, en dues de les tres cales obertes.

Les restes estructurals identificades, datades entre finals del segle xi i primera meitat del segle xii, corresponen a una llar i tres murs, dos d'ells en sentit

E-W i l'altre en sentit N-S. Aquests murs tenen un màxim de dues filades conservades i estan construïts en sec amb pedres irregulars sense escairar.

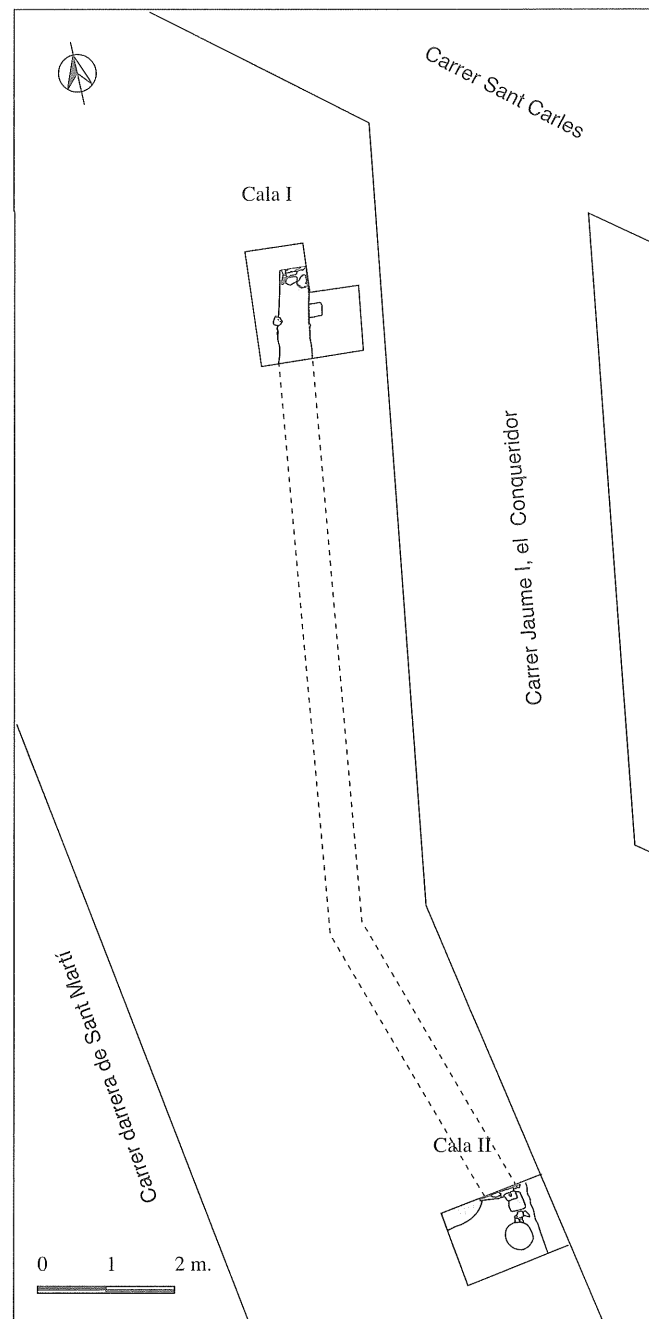


Fig. 13. Estructures andalusines (final segle xi-xii) documentades a l'edifici Cervantes (Int-23) segons els plànols de L. Sant (Saula, 1990).

Al sondeig 1 (cala II fig. 13), el més proper a la cantonada entre el carrer Jaume I i Sant Carles, es van documentar dos murs que configuren un angle. En un dels murs es va identificar una porta amb la llinda i un dels encaixos de la polleguera. A l'extrem del mur perpendicular a aquesta zona d'entrada hi havia una llar de foc sense estructura, definida només per terra argilosa amb carbons i cendres.

Al sondeig 2 (cala I fig. 13), situat a la banda del carrer Jaume I, es va localitzar un mur amb una amplada entre 80 i 90 cm.

La separació que hi ha entre els dos sondejos positius, aproximadament uns 26 m, no permet definir el model de distribució de les restes, tot i que sembla que l'orientació dels murs longitudinals és gairebé la mateixa que la de l'actual carrer Jaume I. Aquesta concordança és molt significativa ja que ens està indicant que el carrer Jaume I té un precedent antic, dit d'una altra forma segueix el traçat d'un carrer ja planificat en època andalusina.

Sant Martí

L'excavació realitzada a l'exterior de l'església de Sant Martí abasta un curt espai cronològic situat entre final del segle XI i principi del segle XII, complementant la visió urbana de la Lleida andalusina extreta de les altres actuacions, tenint en compte que en estar excavades les restes a la roca no podem saber si existia una fase anterior d'ocupació.

La documentació més antiga referida a l'església de Sant Martí data de 1166, en relació a un document de donació per part de Ramon Berenguer IV de totes les mesquites i centres de culte al bisbe de Lleida (VILLANUEVA, 1851). La intervenció realitzada al 1982, amb una àrea excavada d'uns 250 m², no va donar cap dada relacionada amb la mesquita. Les restes localitzades corresponen a una petita zona d'un barri proper a aquesta dedicat a la producció de terrissa, on probablement hi havia espais destinats a activitats de transformació i altres a l'hàbitat (GALLART, 1989; GALLART, 1991; LORIENTE, 1990).

Es van trobar tot un seguit d'estructures interpretades com a bases de decantació de l'argila i un gran nombre d'eines de terrisser com els trespeus i les barres còniques emprades com a suport de les peces dins el forn. També varen sortir dues canalitzacions que, partint cadascuna d'una bassa de decantació, delimitaven un seguit d'àmbits. Les canalitzacions estan excavades a la roca, amb un pas d'aigua de només 30 cm, tot i que tenen una amplada construïda d'un metre. Tant les parets com les cobertes estan fetes amb pedres irregulars.

En cap dels recintes conservats s'aprecia una evacuació d'aigües de l'interior cap a l'exterior, és a dir, cap a les canalitzacions; sembla més aviat, que les conduccions canalitzen només les aigües sobrants de les basses.

Les estructures edilícies localitzades a Sant Martí presenten un alt grau d'arrasament. Dels murs resten només entre una i dues filades i en ocasions tan sols es poden resseguir les traces de les empremtes a la roca. La distribució de les edificacions està condicionada per l'espai disponible que queda entre els canals de desguàs. Els àmbits interiors són molt irregulars i no semblen correspondre a una casa del tipus definit a la ciutat, amb la seva zona d'entrada, pati central i habitacions laterals i posteriors. Encara que és ben cert que en aquest cas l'espai lliure entre les canalitzacions és força irregular i que, evidentment, aquest fet condiciona la forma, la distribució i les dimensions d'aquestes construccions.

Les sitges localitzades sembla que se situen fora dels espais tancats definits. A la resta d'intervencions les sitges sempre apareixeran a l'interior de les cases.

Malgrat que les restes de Sant Martí no permeten establir unes unitats d'habitació prou definides, ens aporten una dada que creiem molt més important. L'orientació de les estructures es idèntica a la del carrer Jaume I i el carrer Darrere de Sant Martí, aspecte que, a l'igual de la propera intervenció de l'edifici Cervantes, ens permet deduir que el traçat actual d'aquests carrers correspon a la perdurabilitat d'uns vials planificats des d'època andalusina.

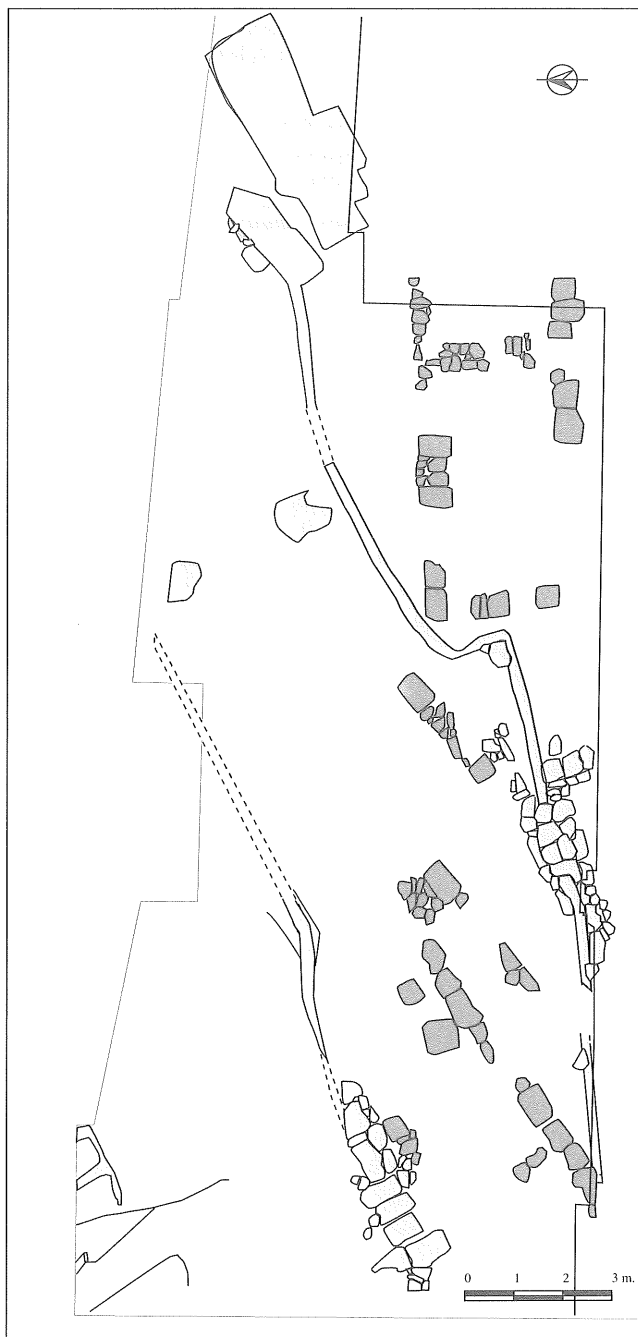


Fig. 14. Estructures andalusines (final segle XI-XII) documentades a les excavacions realitzades a l'església de Sant Martí (Int-24) segons la planimetria de J. Ribes (GALLART et al. 1991, 14-15).

Com seria la ciutat de Lleida, com seria *medina Larida*

Leopoldo Torres Balbás, gran coneixedor del món àrab va establir el nucli urbà andalusí dividit en espais diferenciats (TORRES BALBÁS, 1985).

1. L'espai intramurs

1.1. Espai articulat entorn de la ciutadella com a centre de la vida política i barri individualitzat de la classe dirigent. Aquest espai està situat al lloc més elevat de la ciutat i és un recinte fortificat de dimensions mitjanes i darrer reducte defensiu.

1.2. Espai destinat a la ciutat civil, protegit per una muralla que voreja un dels costats de la ciutadella que es desenvolupa entorn de la mesquita major i que és el centre de l'activitat social, econòmica i religiosa.

1.3. Espai destinat als barris comercials, organitzats en assocs jerarquitzats i allunyats dels barris residencials.

1.4. Espais residencials.

2. La muralla, amb un número indeterminat de portes en funció de la grandària de la ciutat i que separa la ciutat intramurs de la ciutat extramurs.

3. L'espai extramurs, organitzat en burgs protegits per un recinte.

4. Els cementiris.

5. Residències d'esbarjo.

6. Espai destinat a les oracions (*musalla*).

Darrerament, s'ha publicat un notable estudi de síntesi sobre la problemàtica de les ciutats d'Al-Andalus fet per una investigadora francesa, Christine Mazzoli-Guintard. Aquesta publicació ha estat de gran ajuda, no només pels conceptes, sinó també per les referències que hem trobat de la ciutat de Lleida.

Tal i com es diu al seu llibre, en el text d'al'Idrisi hi ha establerta una categoria de les ciutats en funció de la grandària: grans, importants, mitjanes, petites. Lleida estaria dins del darrer grup, encara que no pot establir-se una categoria clara perquè denomina de diferents maneres les ciutats. Rep entre d'altres el terme *medina*, la ciutat identificada com un espai de cultura, de poblament, ciutat amb antecedents antics, com seria el cas Lleida, la ciutat identificada com un espai fortificat, la ciutat com a espai de poder i centre d'un territori.

Així mateix l'autora estableix cinc tipus bàsics en la configuració dels espais urbans: ciutat esperó, per la seva forma allargada; ciutat situada en un turó en la qual conflueixen dos rius, o situada a certa distància d'un element hidrogràfic; ciutat instal·lada en un pla, en aquest cas l'element hidrogràfic i no l'orogràfic és el que condiciona el desenvolupament urbà; la ciutat pont, instal·lada en una planícia, al costat d'un riu o a l'exterior d'un meandre; finalment la ciutat acrópoli que defineix com a tipus clàssic: ciutat establerta al peu d'una petita elevació. En aquesta elevació es situaria la ciutadella, separada topogràficament de l'hàbitat, donant-li un cert aïllament. L'espai de poder ocupa pràcticament la totalitat de la part més alta i pot convertir-se en una petita ciutat, encara que també pot tenir un espai més reduït. Les muralles urbanes neixen de les extremitats de la ciutadella i descendeixen perpendicularment a les corbes de nivell fins a encerclar el nucli urbà que s'estén als seus peus. Aquesta organització pot ser una mica més complexa, hi pot haver un tercer espai que es pot situar o bé entre la ciutat i la ciutadella, tancat per una muralla aprofitant el pendent, un recinte amb construccions, generalment cisternes (albacar), o bé, a un costat de la ciutadella, al costat oposat al poblament; més rara-

ment, barris fortificats que es juxtaposen a la muralla principal i, en molta menor proporció, la ciutadella urbana es dota d'una segona construcció fortificada, de dimensions més reduïdes, i situada a una altitud superior que la ciutadella.

Com defineix Christine Mazzoli-Guintard (MAZZOLI-GUINTARD, 1996, p. 51), l'estructura de la ciutat de Lleida és una ciutat-acrópoli. Però, què sabem de la ciutat? Quins elements i quins aspectes es dedueixen de les restes conservades a les intervencions realitzades fins avui? Creiem que de les dades que ens aporten podem extreure dos grans nivells d'informació.

En primer lloc, informació de caràcter morfològic que ens mostra com és la ciutat a nivell estrictament constructiu. En aquest estadi comencem a tenir idea del sistema i models constructius emprats en l'aixecament de parets, així com del model d'habitatge i dels tipus d'infraestructures urbanes identificades en els espais públics. No volem dir que els trets morfològics que disposem siguin els únics que es puguin donar, ja que només s'ha excavat una petita part de la ciutat, però aquests models ens permeten en un medi d'intervenció urbana, on es produeixen profundes remodelacions que afecten el subsòl, reconèixer estructures i establir un marc cronològic, sobretot quan la presència de la producció ceràmica és molt escadussera i no permet establir una datació prou precisa.

En segon lloc, ens permeten anar definint la distribució espacial de la ciutat i de quina manera es produeix.

La ciutat abans del segle x

D'aquesta època tant pel que fa a la zona del turó com pel que fa a la ciutat baixa no hi ha dades que ens donin llum sobre com era ni quina extensió tenia. Aquesta absència absoluta de dades no sembla atribuïble a destruccions posteriors, ja que les excavacions i sondejos realitzats han estat nombrosos i cal pensar que com a mínim haurien aparegut materials pertanyents a aquest moment.

La ciutat va ser conquerida cap al 714, i l'any 801 la incursió de Lluís el Pietós hi va causar greus danys. Les fonts escrites referides a Lleida no deixen cap dubte sobre la seva existència, però, en canvi, les arqueològiques no les corroboren. A tall d'hipòtesi podríem explicar-ho si la ciutat d'aquesta època es trobés situada a la zona del turó, on la potència estratigràfica conservada, com hem pogut comprovar contínuament, és molt petita ja que la roca aflora molt de pressa, i les agressions posteriors poden haver acabat amb períodes sencers. Així doncs pels segles VIII i IX podríem parlar d'una ciutat de caire més aviat militar amb funcions de control sobre la frontera a fi de consolidar el domini sobre la zona, i on probablement es reutilitzin estructures d'èpoques anteriors.

La ciutat a la primera meitat del segle x

A finals del segle IX, 883/884, Ismail Musa inb Lub reconstruí la ciutat i a partir del 901 inicià la creació de l'alcassaba i de la mesquita major.

Del conjunt d'intervencions realitzades n'hi ha tres que aporten dades sobre la ciutat en aquest període: la Suda, l'antiga Caserna de Cavalleria i l'antic Portal de Magdalena. A la Suda apareixen els primers indicis de l'ocupació andalusina i es constata la construcció de la muralla, mentre que l'activitat a Cavalleria i a l'antic Portal de Magdalena se'ns fa palesa per la presència de sitges, solament tres en el primer cas i més abundants en el segon.

Mentre que a l'antic Portal de Magdalena els abocaments tenen poca presència de materials i sempre es tracta de ceràmiques molt rodades, cosa que fa pensar que són terres procedents d'un indret proper, a l'antiga Caserna de Cavalleria l'obliteració es realitza en un sol moment, els retalls s'utilitzen d'abocador i per tant hi ha gran quantitat de material ceràmic.

En el cas de l'antic Portal Magdalena aquests materials ens indiquen que la zona estava habitada, tot i que no podem associar les sitges aparegudes a unitats domèstiques concretes ni assegurar que els materials hi pertanyessin, ja que, com hem dit, eren molt rodats. Ara bé, aquestes sitges ocupen uns espais específics, que més tard seran ocupats per illes de cases i mai ocupen el que més tard seran carrers. Pensem que això indica una planificació de l'espai que abastarà la ciutat fins a la conquesta cristiana, aparentment feta pràcticament d'un sol cop i organitzada des d'instàncies públiques.

A Cavalleria, en canvi, el material aparegut, més abundant, era representatiu de tot l'utilatge d'una casa en aquell període i per tant es pot associar directament amb la presència d'unitats domèstiques a l'entorn en el moment de l'obliteració. Tot i que no haguem trobat cap resta estructural conservada, la presència d'aquestes sitges ens dona dades sobre l'existència de la ciutat alta en aquesta època.

La ciutat a la segona meitat del segle x

A partir de la segona meitat del segle x els vestigis arqueològics són més nombrosos, les dades que tenim no es concentren només en determinades zones, sinó que disposem d'un ventall molt més ampli d'intervencions. A la Suda i a l'antic Portal de Magdalena s'afegeixen ara les dades obtingudes al carrer Costa de Magdalena, carrer la Parra, carrer Bafart, carrer de l'Aiguardent, soterrani de la Paeria, carrer Major 17 i l'antic Cinema Catalunya. Tres són els diferents aspectes que ens ofereixen aquestes intervencions, que evidentment estan perfectament relacionats entre si. En primer lloc, al límit de la ciutat definit a la part nord s'afegeix la delimitació de la ciutat per la seva banda sud-est. En segon lloc, les dades ens indiquen la pervivència de la distribució urbanística reflectida a l'antic Portal de Magdalena. En tercer lloc, es produeixen canvis als vials i s'aprecia també una activitat constructiva associada amb els habitatges.

Respecte a la delimitació de la ciutat, l'excavació del solar de l'antic Cinema Catalunya, ens va aportar la identificació del límit de la ciutat per la banda del riu, aquest ens ha permès pels seus trets morfològics, d'alineació i d'orientació, reinterpretar part de les

restes estructurals documentades pels excavadors de la Paeria i del carrer Major 17 (actual Hotel Real).

Com ja hem esmentat quan fèiem referència puntual de cadascuna de les intervencions, a l'antic cinema Catalunya es van localitzar dos murs que feien cantonada, un d'ells paral·lel però endinsat uns metres de l'actual traçat de l'avinguda Blondel. Retroblem aquest mur paral·lel a Blondel al solar del carrer Major 17 i al soterrani de la Paeria. En relacionar les restes trobades en aquestes tres intervencions, s'ha pogut verificar que els murs de façana a Blondel, del carrer Major i de la Paeria mantenen una mateixa orientació i alineació que el mur de l'antic Cinema Catalunya. A més, a nivell constructiu els murs presenten força semblances en tots els punts identificats, en tots els casos els blocs de pedra emprats, encara que en el cas de Paeria són d'una mida molt més gran, sempre estan col·locats en sec i disposats de través.

Aquest límit urbà, a la vegada mur de contenció del riu Segre, a diferència del tram de muralla documentada a la intervenció de la Suda té una amplada molt més petita, que oscil·la entre 60 i 80 cm, mentre que la muralla de la Suda és d'uns tres metres. Així mateix, la seva morfologia també és molt diferent. La del límit de la ciutat està feta en sec amb blocs col·locats de través, a excepció de la zona estricta de la cantonada on es combinen filades de llarg i de través per a imbricar perfectament els dos murs que la formen. En canvi, la muralla de la Suda té dues alineacions de pedra col·locades de llarg i de través, amb un nucli de morter i pedres petites.



Foto 1. Vista exterior de la muralla nord de la Suda (Int-30).



Foto 2. Cantonada i fonamentacions interiors que defineixen el límit de la ciutat andalusina per la banda del riu. Antic cinema Catalunya (Int-36).

Aquesta diferència constructiva s'ha d'entendre en el marc de la seva diferent funcionalitat. Les muralles de tancament de la ciutat tenen una funció no només de límit sinó també defensiva. Els murs del Cinema Catalunya, Carrer Major 17 i la Paeria, no tenen el component defensiu, ja que en tot cas defensarien la ciutat de les crescudes del riu. En aquestes construccions, a més, s'hi podria edificar a sobre i al costat, mentre que a les muralles, a excepció de les construccions adossades a la Suda, en principi, no s'hi podria construir res.

D'altra banda, establir la funcionalitat concreta dels espais definits a cadascuna de les tres intervencions és complex, només és molt clar que al cinema Catalunya es configura una cantonada i que, probablement i a tall d'hipòtesi, les fonamentacions interiors localitzades podrien definir en alçada una mena d'espai compartimentat, potser una torre que flanquejava una porta, estretament relacionada amb un dels camins de sortida de la ciutat, el camí i la porta de Gardeny citada als escrits de Josep Lladonosa (LLADONOSA, 1979). Les estructures del carrer Major defineixen un espai, per la seva posició respecte del mur, potser més integrat a la pròpia ciutat. Com ja hem explicat quan descrivien les restes localitzades, no podem dir amb exactitud a què corresponen les estructures associades a aquest mur de contenció, que bé pot estar marcant un carrer o pot tractar-se d'un habitatge. De molt més difícil

interpretació són les restes del soterrani de la Paeria, en aquest indret els escrits situen els Banys del Pardinal i l'estructura graonada apareguda, paral·lela a l'avinguda Blondel, va ser interpretada pels seus excavadors com la piscina d'aquests banys.

Com hem apuntat al principi, un altre grup de dades fonamentals que defineixen aquest període ens indiquen la pervivència de la distribució urbanística reflectida a l'antic Portal de Magdalena en la fase anterior, però ara amb la incorporació de noves dades sobre el tram urbà de Costa de Magdalena, carrer la Parra i carrer de l'Aiguardent.

La definició dels espais reservats a les sitges constatada a la primera meitat del segle x a l'antic Portal de Magdalena, té ara una nova identitat. A més de les sitges que s'ubiquen als mateixos espais que les anteriors, els espais públics, els carrers, que abans només s'identificaven per l'absència de les sitges, ara s'identifiquen pels pous morts. Es tracta de perforacions de planta rodona o rectangular, situades a prop de les façanes de les cases. Podem dir que normalment correspon un pou per habitatge tot i que moltes vegades existeixen molts més retalls, però en aquest cas són producte de les constants remodelacions del pou mort. Cal tenir en compte que aquests pous no tenen una estructura construïda sòlida, només està formalitzada en un retall de parets força verticals fet a les terres de l'estratigrafia anterior.

Aquest patró que es va identificar a l'antic Portal de Magdalena també és vàlid per a la resta d'intervencions, de manera que permet identificar traçats de nous carrers com al Carrer la Parra i al Carrer Bafart. Ens referirem posteriorment a tot el tramet vial que s'inicia ara però que s'urbanitzarà al segle xi.

La presència dels pous morts ens ha permès teoritzar sobre el nombre aproximat de cases que hi podria haver als solars excavats. L'única diferència entre la intervenció de l'antic Portal de Magdalena i les intervencions de Costa de Magdalena, carrer la Parra, carrer Bafart i carrer de l'Aiguardent, és que en aquestes no s'ha constatat cap nivell anterior a la segona meitat del segle x, només en algun cas com a Costa de Magdalena s'ha enregistrat la presència descontextualitzada de ceràmica decorada amb melat verd-manganès però no s'ha localitzat cap sitja amb materials només vidrats.

A l'antic Portal de Magdalena hi ha empremtes de com era la connexió entre els pous i les cases, al carrer de l'Aiguardent, com ja hem dit, aquesta relació es veu molt bé, es tracta d'una petita conducció retallada a l'estratigrafia, que passava per sota del mur de façana i que connectava amb l'espai on estaria situada, probablement, una latrina. Els pous estaven coberts, i per tant senyalitzats, per una pedra circular amb un forat al mig, tal i com es va veure a Magdalena (pedra caiguda a dins del reble) o bé amb pedres però també amb un forat al mig (carrer de l'Aiguardent).

Per últim, i al mateix temps que es produeixen canvis als vials, s'aprecia també una activitat constructiva associada amb els habitatges, constatada a la Suda, antic Portal de Magdalena, carrer de l'Aiguardent i probablement al carrer Major 17. En tots els casos és la primera vegada que es documenten cases, però amb una petita diferència entre ells. Mentre que a la

Suda i a l'antic Portal de Magdalena, teníem la constatació d'una ocupació anterior de la qual no va quedar cap resta conservada, a l'excavació del carrer Costa de Magdalena, carrer Bafart i carrer de l'Aiguardent, les construccions d'aquest moment signifiquen, almenys pel que respecta al registre arqueològic, l'inici de l'ocupació. Una constant en la construcció és la remodelació profunda de les cases, que pràcticament suposa l'arrasament de l'anterior en el moment de la nova construcció. A més, hem de tenir en compte que el tipus constructiu documentat en aquest moment sembla que no varia en èpoques posteriors. Els murs es fan mitjançant un sòcol de pedra fet amb blocs de mida regular, units entre ells per tirades de pedra petita. Sobre d'aquest sòcol, d'alçada variable, es continua el mur en alçada, bé amb tovots, bé amb tapia, paret que posteriorment serà emblanquinada o arrebossada. Aquest tipus constructiu no és un fet aïllat, sinó que és una pràctica generalitzada a tot al-Andalus (BAZZANA, 1992). Puntualment, on l'estratigrafia ho permet, com en el cas del carrer de l'Aiguardent es reutilitzen estructures anteriors, d'època romana.



Foto 3. Restes conservades de les cases documentades a l'interior del palau reial de la Suda —segona meitat segle x i segle xi— (Int-30).

En tots els casos, les cases s'adapten a la topografia del terreny i poden tenir estances a diferents nivells. Donada l'escassetat de restes d'habitatges documentats no podem determinar el model de distribució d'habitatge característica d'aquesta època, encara que no creiem que canviés molt respecte del model del segle xi. És a dir, hi pot haver una perdurabilitat del model de la mateixa manera que existeix perdurabilitat del tipus constructiu en èpoques posteriors.

La ciutat al segle xi

Dues són les característiques més importants al segle xi, encara que no són innovadores respecte de la fase anterior: d'una banda l'actuació sobre els espais públics, els carrers, però en aquest cas amb una diferència fonamental, es fa una forta obra d'infraestructura amb la construcció de clavegueres i de l'altra l'actuació sobre les unitats domèstiques que suposa la remodelació de les cases.

Hem constatat que aquests tipus d'actuacions, documentades per primera vegada a l'excavació de l'antic Portal de Magdalena, no són un fet aïllat sinó una constant a tota la ciutat andalusina, tot i que malauradament no tenim dades referides a aquest moment en totes les intervencions, i a més, en els llocs on sí que hi ha dades, no sempre apareixen conservades conjuntament les obres públiques i les privades. A l'antic Portal de Magdalena, tenim ben documentada la infraestructura vial i els habitatges, tot i que en els darrers no podem concretar en què consistia el canvi, ja que de les antigues cases del segle x només vam poder conèixer, i molt parcialment, alguns canals de desguàs. A la intervenció del carrer Costa de Magdalena sí que tenim, però, la constatació dels canvis tant públics com privats. El carrer Bafart i la Suda ens aporten informacions parcials, al carrer Bafart només vam comprovar els canvis als vials i a la Suda només hem pogut documentar les remodelacions en les unitats domèstiques.

A fi d'abreviar, farem tot seguit un resum de les principals característiques del conjunt de restes trobades, tant pel que fa als vials (vegeu fig. 16 i 17), des del punt de vista de la infraestructura que els defineixen: clavegueres, com pel que fa als habitatges (vegeu fig. 15 i 17).

A. Vials

A.1. Clavegueres públiques

Tant les principals com les secundàries són construïdes sempre a sobre els pous morts del període anterior. Generalment estan fetes de lloses de forma i mida igual a les dels paviments dels patis, com és el cas de l'antic Portal de Magdalena i carrer Costa de Magdalena. La claveguera localitzada al carrer Bafart, però, està feta amb grans blocs de sorrenca d'un metre per 40 cm. Les lloses configuren les parets i les cobertes i no tenen solera.



Foto 4. Pous morts anteriors a la construcció de la canalització i línia de façana d'un habitatge del segle xi. Intervenció del carrer Costa de Magdalena (Int-47).



Foto 5. Claveguera vial feta de gran blocs de sorrenca.
Intervenció del carrer Bafart (Int-46).

A.2. Clavegueres domèstiques

La seva construcció és igual que les principals però en aquest cas tenen solera. Estan situades sempre en sentit perpendicular al vial que desguassa i una mica per sobre de la base d'aquest, això i el fort pendent, facilita l'entrega del cabal. De vegades s'aprofita la connexió dels pous morts de la fase anterior per a col·locar a sobre el canal.



Foto 6. Clavagueres vials i domèstiques localitzades a l'antic Portal de Magdalena (Int-2).

B. Habitatges

Continua l'acomodació a la morfologia i als desnivells naturals, les cases apareixen aixecades a les diferents terrasses.

B.1. Elements estructurals

Murs. Es detecta la pervivència en totes les èpoques de diversos tipus, que a més, poden conviure entre ells produint una gran diversitat de paraments. En general les seves amplades oscil·len entre els 40 i 60 cm i tenen un acabat exterior consistent en un arrebossat. A la intervenció del carrer Costa de Magdalena es van trobar caiguts fragments d'estuc de color vermell, però no podem determinar si tota la paret tindria un mateix color o si bé hi hauria una diferenciació entre el sòcol i la resta de l'alçat.

Entre d'altres els més freqüents són:

— Pedres de mida no gaire gran col·locades en sec a la base del mur, d'alçada variable, i la resta del mur en alçada amb tovot o tàpia.

— La part inferior dels murs té un sòcol de pedra fet amb dos tipus de parament: a les cantonades i a les zones on s'adossa un mur perpendicular, les pedres són blocs més o menys de forma quadrangular força escairats, mentre que els trams entre aquests són de pedres bastant més petites amb unes formes i mides força irregulars. La resta del mur és fet amb tàpia o tovot. Aquest sembla que és el tipus més generalitzat.

Pilars. Estan fets amb filades capiculades de dos blocs de pedra d'alçada variable, que li confereixen una forma més aviat quadrangular. Apareixen situats tant al costat dels murs com de forma exempta.



Foto 7. Tipus constructius emprats a les cases i als pous d'aigua. Intervenció del carrer Costa de Magdalena (Int-47).

Paviments. L'àmbit destinat a pati és el que presenta més variables, ja que poden ser de morter, de còdols o de lloses. De vegades en els paviments de lloses hi ha una andana perimètrica que envolta les parets que tanquen el pati tal i com hem pogut verificar a les intervencions de la Suda, carrer Costa de Magdalena i l'antic Portal de Magdalena. En la resta d'habitacions solen ser de terra batuda.

Llars de foc. Generalment sense estructura, com a molt un petit fogó fet amb 3 petites lloses en disposició vertical com el documentat a la Suda a la fase de 2a meitat del s. x o una senyalització amb petits tovots com en el cas del carrer Costa de Magdalena. Estan situades en una habitació propera al pati (antic Portal de Magdalena i Costa de Magdalena), al costat d'una paret (Suda, Costa de Magdalena) o a prop d'un pilar (antic Portal de Magdalena)

Sitges. No hi ha una zona concreta de la casa per a la seva ubicació. Són sempre de planta circular i sense cap recobriment interior conservat. És improbable que aquestes estructures en negatiu, pràcticament totes estan excavades en les terres de l'estratigrafia anterior, no tinguessin alguna mena de aïllant dels productes emmagatzemats. A tall d'hipòtesi plantejem la possibilitat que aquest recobriment fos de tipus orgànic, cosa que no ha facilitat la seva conservació.

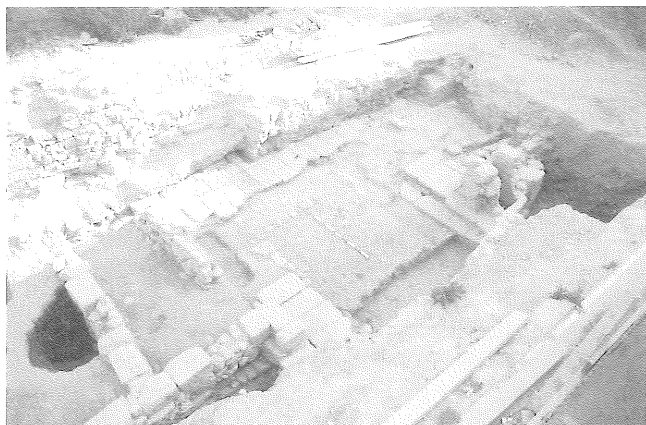


Foto 8. Exemple d'una casa característica del segle xi. Intervenció del carrer Costa de Magdalena (Int-47).

B.2. Dimensions i distribució de les cases

Les cases amb un millor estat de conservació i que ens han permès fer una reconstrucció hipotètica corresponen a les excavades a la Suda i a l'antic barri de Magdalena, en concret les del carrer Costa de Magdalena i les de l'antic Portal de Magdalena (vegeu fig. 15).

La restitució de la casa localitzada a l'interior de la nau nord-est del palau cristià ens dona una superfície entorn als 230 m², mentre que les unitats domèstiques de les intervencions del barri de Magdalena tenen unes dimensions molt més petites, entre els 50 m² i els 110 m². Aquesta diferència s'ha de posar en relació amb la zona on estan ubicats aquests habitatges. Les restes de la Suda estan en el barri antic de la ciutat, a la ciutatella, on residiria el poder polític, mentre que les cases del barri de Magdalena es troben en un raval.

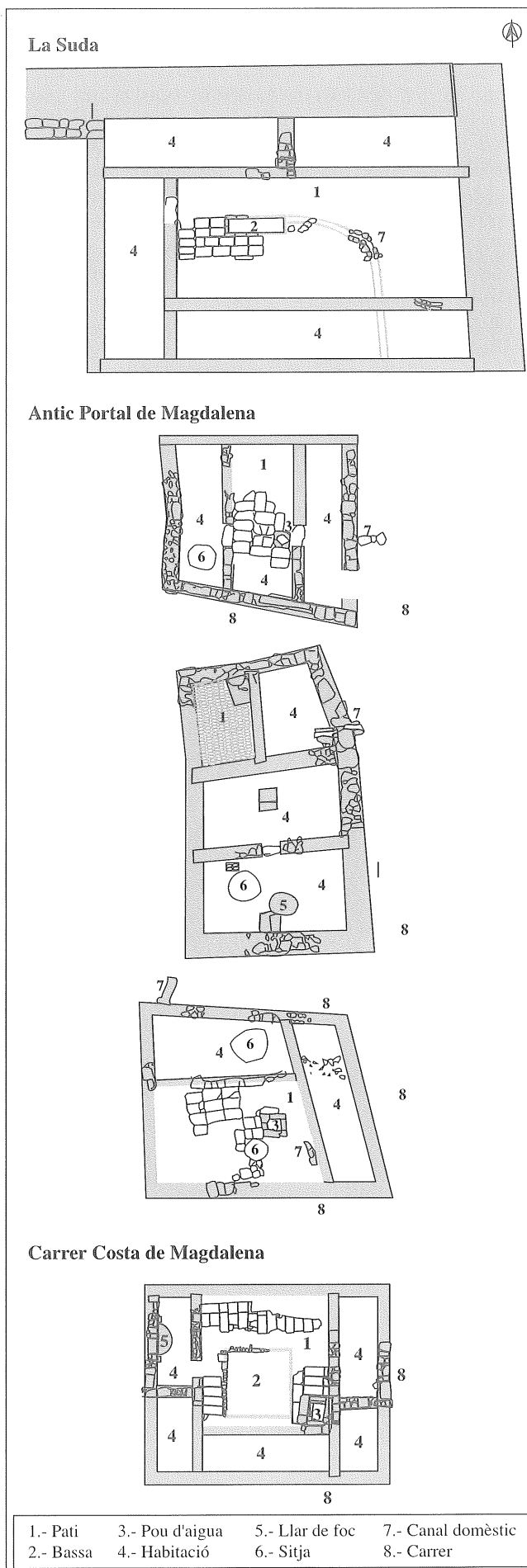


Fig. 15. Tipus de cases andalusines. Segle xi. Restitució hipotètica.

Amb independència de la grandària i del barri on estan ubicades, les cases tenen sempre un mateix tipus de distribució, encara que aquesta pot ser més o menys complexa: les diverses habitacions que la componen estan articulades entorn d'un pati, (LORIENTE, 1990).

No hi ha dades suficients per a determinar la funcionalitat concreta de cadascun dels àmbits. Només a Costa de Magdalena i un dels habitatges de l'antic Portal de Magdalena sabem segur, per la presència de llars de foc, que l'habitació més endinsada de la casa, agafant com a referència la zona d'entrada, seria l'espai destinat a la cuina.

El pati pot tenir com a elements propis, a més de la diferent pavimentació:

— Pous d'aigua potable, gairebé sempre iguals: de planta quadrangular i interior arrodonit amb empremses enfrontades per a baixar i pujar; amb brocal diferenciat (carrer Costa de Magdalena i l'antic Portal de Magdalena) o sense diferenciar (l'antic Portal de Magdalena).

Al carrer de l'Aiguardent hi ha un tipus de pou més simple que consisteix en una estructura de planta circular feta amb pedres de mida més petita, tenint en compte, però, que en aquest cas el pou pertany a la fase anterior.

— Bassa, l'existent a la Suda és de forma rectangular i feta amb el mateix tipus de lloses que el paviment, però col·locades en sentit vertical. En un dels seus costats hi ha una petita obertura per la qual es recolliria l'aigua del pati cap a la bassa. L'aigua quedaria estancada dins de la bassa i, molt probablement, la regularització del seu cabal es faria mitjançant la canalització trobada a un dels extrems del pati. Pot ser que aquest model sigui extrapolable.

— Parterre, a Costa de Magdalena, espai quadrangular sense pavimentar i fet amb pedres irregulars limitat pels quatre costats pel paviment de lloses.



Foto 9. El pati d'un habitatge del segle xi. Intervenció de l'antic Portal de Magdalena (Int-2).

La ciutat a final segle xi-xii

Les estructures conservades d'aquest període a l'edifici Cervantes i a l'exterior de l'església de Sant Martí datades en aquest moment, són les úniques dades positives que tenim del sector nord-oest de la

ciutat. Si tenim en compte la cronologia que dona el material, seria a partir de final del segle xi quan s'incorporen aquestes àrees a la ciutat, ampliant-se, per tant, el recinte urbà. Tot i que existeix la possibilitat que les restes documentades en aquests llocs corresponguin al darrer moment d'hàbitat de la zona i que prèviament hi hagués pogut haver ocupació. S'ha constatat en d'altres indrets que els canvis estructurals fets en èpoques posteriors, dins del mateix horitzó cultural, afecten greument les restes anteriors i moltes vegades fan que aquestes pràcticament desapareguin, aquest fet és encara molt més palès en els casos en què el nivell de la roca és molt a prop de la superfície, com és el cas d'aquestes intervencions. A més, les restes documentades en aquests dos llocs estan fortament alterades per remodelacions posteriors, com a l'entorn de Sant Martí, on les estructures estaven totalment trencades per les cistes d'enterrament del cementiri cristià que hi havia al costat de l'església i per les trinxeres fetes a la Guerra Civil. Així mateix, la intervenció de l'edifici Cervantes no fou una excavació en extensió sinó que només es tractà de sondejos i per tant comptem amb una informació molt parcial.

Acceptant la possibilitat de l'existència d'ocupació anterior, podem plantejar la hipòtesi que aquesta zona ja estigués ocupada i planificada en un moment indeterminat del segle x, sense poder precisar si fou en la primera meitat del segle x, com es desprèn de l'excavació de l'antic Portal de Magdalena, o a mitjan s. x, moment en què es construeix la cantonada del cinema Catalunya.

En general les cronologies més tardanes que ens donen els materials de les diferents intervencions corresponen a final del segle xi-inici del segle xii. Només a l'antic Portal de Magdalena s'han trobat conjunts ceràmics que per les seves característiques morfològiques i d'acabats de superfície estarien clarament dins de la primera meitat del segle xii. Aquesta intervenció també ens ha permès definir una mica millor el pas de la ciutat andalusina a la comtal. Sembla que a partir de finals del segle xi i fins a la conquesta es produeix un, potser pausat, abandó de les cases, reduint-se, per tant, l'espai habitat. No podem determinar amb seguretat si aquest fenomen es va donar a tota la ciutat, o bé si només va afectar determinats barris o sectors. Les dades de què disposem, com reiteradament hem apuntat, no són prou exhaustives com per a permetre establir una norma generalitzada.

La forma urbis

La imatge tradicional que tenim d'una ciutat àrab és la d'una ciutat plena de carrers estrets i sinuosos que no semblen respondre a una ordenació urbanística gaire planificada, però les dades que ens aporta l'arqueologia a Lleida ens mostren una ciutat perfectament estructurada on els espais públics i privats estan clarament definits. L'organització de l'espai es pensa des d'un primer moment, és a dir, des del començament es té molt clara quina serà la màxima àrea ocupada, definint-se els seus límits, els vials i les illes de cases.

Encara resta molt de camí per a comprendre perfectament el seu urbanisme, definir els límits dels diferents barris i la seva funcionalitat, així com encara resten per conèixer els espais públics com els mercats, els edificis emblemàtics de la ciutat com els banys, les mesquites, no només la mesquita major, sinó també les dels barris i fins i tot edificacions privades singulars. Malgrat tot això, i mercès als darrers 20 anys d'investigació en l'arqueologia urbana, s'ha avançat molt, i ara per ara creiem que el coneixement que tenim de *medina Larida* comença a ser satisfactori.

La configuració topogràfica del terreny on se situa la ciutat de Lleida ve marcada per uns elements naturals que condicionen la seva forma al llarg de la història. En primer lloc, el turó de la Seu Vella. Aquesta elevació, a excepció de la seva banda nord, amb grans desnivells escarpats, davalla de forma aterassada vers el riu Segre. En segon lloc, els rius, el Segre i el Nogueroles, que estableixen un límit natural vers el sud i vers el nord-est, configurant unes terrasses al·luvials molt més amples que les del turó. La banda oest i nord-est queda lliure d'accidents geogràfics marcats, sent, per tant, una zona de creixement no condicionada.

No tenim prou dades físiques referides a les muralles, però aquestes, juntament amb les que es deriven de l'observació dels aspectes topogràfics i de l'existència de traçats viaris amb una mateixa orientació que els traçats de muralles documentats als plànols, ens permeten establir una primera aproximació del seu perímetre (vegeu fig. 17).

La presència de parament andalusí a la muralla nord de la Suda és la primera dada a tenir en compte. Aquesta muralla, aixecada a la part més alta de la ciutat delimita pel nord l'àrea habitada i ultrapassa vers l'oest el límit del palau cristià. No podem determinar com seria la resta del seu traçat per aquesta banda, però creiem que descendiria amb un traçat perpendicular a les corbes de nivell fins a arribar a la zona de Sant Martí.

Les restes conservades en alçada de la muralla al costat de Sant Martí no tenen un paretat de filiació andalusina, sinó que sembla ser una obra més aviat d'època medieval cristiana.

A la zona propera a Hisenda, els plànols ens ofereixen una imatge de la muralla i del Portal de Boters (CATLLAR et al., pàg. 83). Aquestes estructures, a l'igual de la muralla de Sant Martí, semblen ser una obra cristiana. Però, l'orientació de les estructures de Sant Martí i de l'edifici Cervantes, ens permeten dir, encara que a tall d'hipòtesi, que el tancament andalusí es devia trobar molt probablement en aquesta mateixa ubicació.

De l'àrea compresa entre la zona d'Hisenda i la intervenció de l'antic cinema Catalunya (zona oest de la ciutat) no disposem de cap informació. Hem marcat per tant, un límit aleatori que uneix les dues intervencions seguint l'orientació del mur localitzat al cinema Catalunya.

Per la banda sud, la limitada pel riu Segre, les intervencions del cinema Catalunya, carrer Major 17 (actual hotel Reial) i soterranis de la Paeria, ens han aportat la darrera constatació física del tancament.

Hem de recórrer a un altre tipus de dades per establir el límit des de la Paeria fins al sector nord-est de la ciutat. En primer lloc, les restes del carrer Aiguardent/Modes Angelina ens indiquen un límit més enllà de la superfície dels solars excavats i que aproximadament aniria per la banda nord de la rambla de Ferran. En segon lloc, l'hem deduït a partir dels cursos dels rius Segre i Nogueroles dibuixats als plànols d'època moderna (CATLLAR et al., pp. 83), tot i que és probable que en el període històric que ens ocupa hi hagués una certa variació. Si ens fixem en els seus recorreguts, veiem que aquests estableixen una barrera que marca d'una forma natural l'espai a ocupar. En tercer i darrer lloc, i també extret dels mateixos plànols, s'aprecia el traçat d'una muralla de tancament feta amb torres que surt des de la muralla nord de la Suda i que encercla tota la banda nord i nord-est de la ciutat. El recorregut d'aquest recinte aniria per tant des de la Suda fins a la zona propera dels edificis de la Gremial i baixaria per la travessia de Remolins fins a trobar-se amb el mur de tancament sud.

Si del perímetre de la ciutat en tenim poques dades, no disposem de cap verificació arqueològica respecte de les portes d'entrada i sortida de la ciutat. A tall d'hipòtesi, podríem dir que com a mínim hi hauria portes als extrems dels grans vials que es defineixen. Així, hi hauria una porta al final del carrer Magdalena que comunicaria la ciutat amb el camí de Corbins. Una segona porta estaria al final del carrer del Carme i a l'extrem oposat de la ciutat, seguint l'eix vertebrador de l'actual centre comercial, hi hauria la porta del camí que aniria cap a Gardeny i Saragossa, situada molt a prop de la cantonada del cinema Catalunya. Molt probablement hi hauria portes a la façana del riu, i per tradició una d'elles podria estar a la zona de l'arc del Pont. Una possible darrera porta estaria a la zona de Boters si considerem com a vàlida la preexistència del traçat i del Portal de Boters.

El perímetre definit abraça una ciutat amb unes dimensions de 30 ha, una ciutat petita (*sagirat*) segons la denominació d'al-Idrisi i que Ch. Mazzoli-Guintard integra dins del grup de les ciutats mitjanes d'al-Andalus (MAZZOLI-GUINTARD, 1996). Una ciutat on el poder públic, durant el segle x, planifica i es fa responsable de la infraestructura, amb la construcció dels murs de tancament de la ciutat, ja siguin muralles o bé els murs de contenció del riu. Més tard, ja en el segle xi, el mateix poder públic urbanitza la xarxa de sanejament amb la construcció de les clavegueres.

L'espai interior de la ciutat estaria articulat en diferents barris, amb construccions adaptades a les característiques del terreny natural. Només tenim coneixença arqueològica d'alguns d'aquests barris i malauradament molt parcialment. Del barri de la Suda, l'antiga ciutat andalusina, en coneixem una part molt petita, centralitzada a l'entorn del palau cristià i on les restes, encara en procés d'estudi, no permeten establir d'una forma òptima si estem o no davant de la residència del governador o si bé estem davant d'habitatges propis del barri. La documentació del barri de Sant Martí també és molt parcial, encara que ens aporta un aspecte fonamental, com és l'existència d'elements relacionats amb la producció de ceràmica i que dona el caràcter d'un barri

dedicat a la producció artesanal. Del barri que quedaria delimitat per la cantonada del cinema Catalunya i que posteriorment en època cristiana s'integrarà a Sant Llorenç, res podem dir del seu funcionament, com tampoc podem dir res del barri de Sant Joan. Només el barri de Magdalena aporta dades prou significatives, no podem determinar, però, quines activitats es desenvoluparien en el barri de Magdalena tot i que les cases documentades tenen característiques que podrien correspondre a un nivell econòmic mig, potser corresponent a treballs de tipus artesanal o agrícola. Tot i així, les dades de què disposem no ens permeten dir amb seguretat a què es devien dedicar els seus habitants.

El número d'intervencions realitzades al sector del carrer de Magdalena i del carrer del Carme ens ha permès establir una primera hipòtesi de com s'articulava el barri, hipòtesi que pot servir d'exemple per a la resta. Proposem, doncs, tal i com es veu a la figura núm. 17 una restitució teòrica, que evidentment està sotmesa a canvis en funció de les dades que ens puguin donar futures actuacions a la zona. Donat que les restes que configuren el barri en el segle XI són les millor conservades, aquesta restitució pivota bàsicament en elles, tot i que al mantenir-se el traçat planificat a la primera meitat del segle X és també vàlida per a qualsevol de les fases identificades, encara que a grans trets i tenint en compte les seves particularitats.

S'han documentat 12 carrers, dels quals 9 són segurs, ja que tenim dades conservades (clavegueres i pous morts) i els altres tres han estat identificats en funció d'altres tipus de dades. En el cas del carrer 10 (carrer del Carme) i carrer 12 (carrer de l'Aiguardent), la individualització de dos habitatges fan verssemblant la possibilitat que aquestes cases tinguessin l'entrada cadascuna d'elles a un carrer diferent. En el cas del carrer identificat com a número 1, creiem que l'illa de cases és prou gran com perquè hi hagués un vial per on s'accediria a les cases més properes al turó.

El primer aspecte que cal ressaltar dels vials documentats és l'adaptació a la topografia, aquests segueixen el traçat de les corbes de nivell que encara és palesa avui dia. D'altra banda, els hem ordenat tenint en compte el pendent d'evacuació de les clavegueres ja que les dades que aporten la seva amplada i la seva direcció no permeten establir una jerarquia fiable entre tots ells. Només es pot dir que els vials longitudinals, és a dir paral·lels al riu, són més amples i per tant més importants.

S'han definit com a carrers principals els vials longitudinals en direcció nord-sud (carrers 3, 9, 10 i 12), paral·lels a les corbes de nivell i que reben el cabal de les clavegueres dels eixos secundaris.

Dins dels vials principals es podria establir així mateix una certa categoria i funcionalitat. Pot ser que el carrer 9 (localitzat a Bafart) fos, per la seva amplada, una mica més gran que la resta, i per la seva ubicació, més propera a l'antiga mesquita situada a l'entorn de l'església del Carme (LLADONOSA, 1979), un eix principal de comunicació interior. Els carrers 3 (carrer Pi i Margall/ Magdalena) i el carrer 10 (carrer del Carme), podrien considerar-se com a eixos de comunicació de l'exterior i l'interior, veritables elements vertebradors

de la ciutat als extrems dels quals hi hauria portes d'accés a les vies principals de comunicació.

S'ha donat la categoria de carrers secundaris (carrers 2, 4, 5, 7, 8 i 11) als vials transversals. Aquests, en sentit perpendicular a les corbes de nivell, reben el cabal de les clavegueres terciàries.

Els carrers terciaris (carrers 1 i 6, probable antecedent de l'actual carrer la Parra) són vials longitudinals paral·lels a les corbes de nivell. Al estar situats molt més a prop del Turó de la Seu pot ser que aquests eixos estiguin més condicionats pels canvis de pendent del terreny.

Apuntem un fet curiós, els pendents dels trams documentats de les clavegueres dels vials longitudinals, tant principals com secundaris, són capiculades, així, el carrer 6 té el pendent al nord, el carrer 3 té el pendent al sud, el carrer Bafart de nou al nord, el carrer 10 al sud i finalment el carrer 12 al nord-est. Ara per ara, no podem determinar a què respon aquesta pauta.

A grans trets la xarxa viària es manté en època cristiana sobretot pel que fa als eixos longitudinals, excepte en dos casos (núms. 9 i 11), mentre que els eixos transversals sofreixen desplaçaments, de manera que espais públics en època andalusina es converteixen en privats i d'altres privats són ocupats per carrers.

La xarxa viària definida ens ha permès establir 17 illes de cases de dimensions i formes variables segons la topografia i els traçats dels carrers. La llargada sempre és variable mentre que, en general, l'amplada correspon a les dimensions de dos habitatges, cadascun d'ells, té la façana principal amb la porta d'entrada a un carrer longitudinal. En el cas que l'amplada de l'illa donés per a més de dues cases, l'entrada als habitatges intermedis donaria probablement a un carrer perpendicular (carrer secundari).

Ana Loriente
Isabel Gil
Xavier Payà

Servei d'Arqueologia Municipal
La Paeria. Ajuntament de Lleida

XARXA VIÀRIA I ESTRUCTURES DE SANEJAMENT DOCUMENTADES AL BARRI DE MAGDALENA

CARRS (SEGLES X i XI)

(1) el núm. correspon a la numeració dels carrers de la fig. 17

Categoria	Núm. ⁽¹⁾	Precedent del :	Amb precedent:	Amplada	Pendent
Principals	10	C. del Carme	D'època romana	Indeterminada	Sud
	3	C. Pi i Margall / C. Magdalena	De nou traçat	Entre: 2,5 i 3 m.	Sud
	9	Sense pervivència actual		Aprox. 3 m.	Nord
	12	C. de l' Aiguardent		Indeterminada	N-E
Secundaris	2	C. Igualada	De nou traçat	Entre 2,20 i 2,30 m.	Est
	4	Sense pervivència actual		Entre 1,90 i 2,30 m.	Est
	5	Sense pervivència actual		Indeterminada	Est
	7	C. Costa Magdalena		Indeterminada	Est
	8	Sense pervivència actual		Indeterminada	Est
	11	Sense pervivència actual	Aprox. 3 m.	Nord	
Terciàris	1	C. La Parra	Probablement de nou traçat	Aprox. 2 m.	Indet.
	6		Entre. 3 i 4,5 m.	S-E	

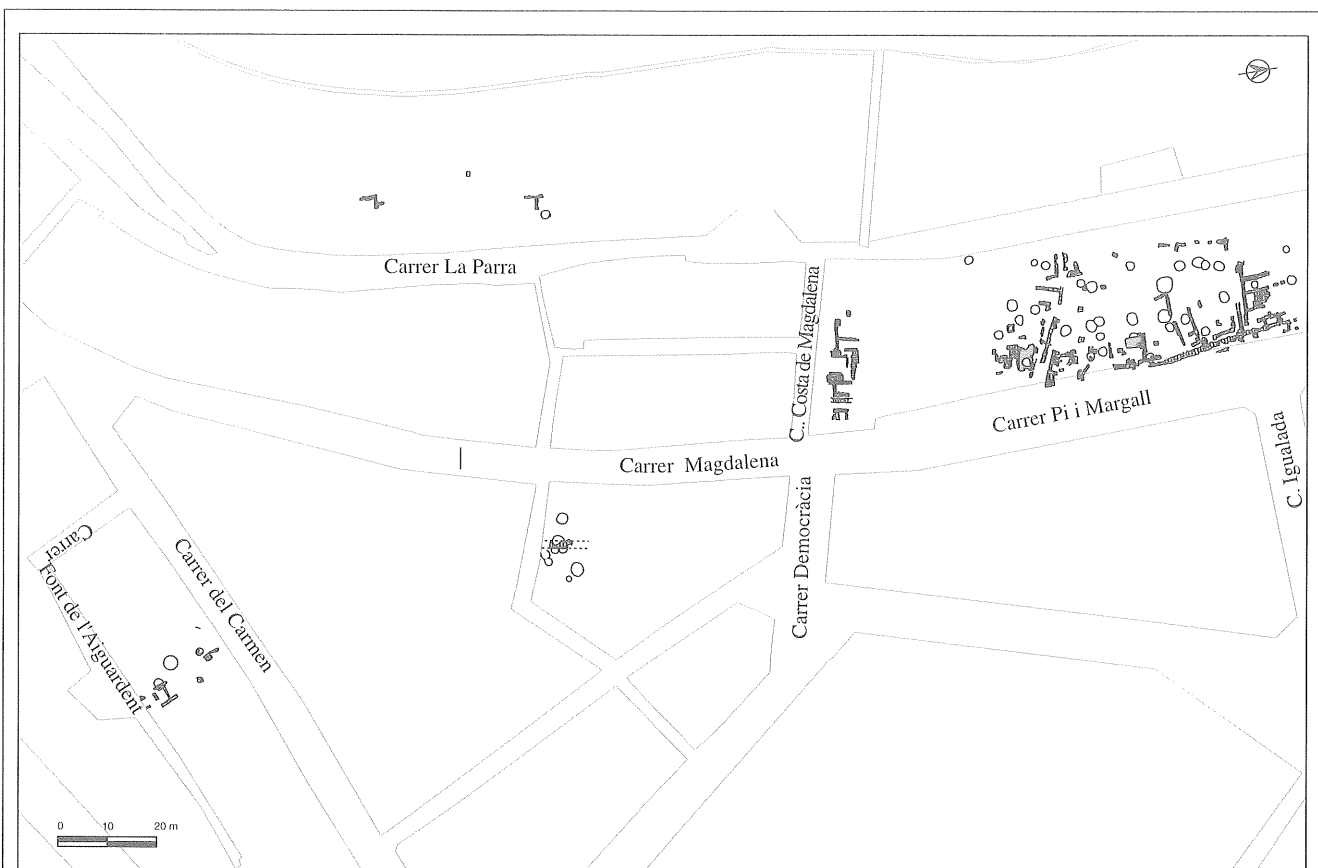
CLAVEGUERES (SEGLE XI):

(1) El núm. correspon a la numeració dels carrers de la fig. 17

(2) Les mides corresponen a la mitjana de diverses clavegueres domèstiques documentades a l'Antic Portal de Magdalena (Int-2)

Categoria	Núm. ⁽¹⁾	Carrer on es localitza	Pas d'aigua:	Amplada:	Pendent:			
P ú b l i q u e s	Principals	10	C. del Carme	No documentada	Entre 51 i 56 cm.	25 %		
		3	C. Pi i Margall / C. Magdalena	Entre 30 i 38 cm.				
		9	Sense pervivència actual	54 cm.			115 cm.	11 %
		12	C. de l' Aiguardent	No documentada				
	Secundàries	2	C. Igualada	Entre 20 i 27 cm.	Entre 46 i 50 cm.	9,5 %		
		4	Sense pervivència actual	Entre 33 i 35 cm.	Entre 54 i 57 cm.	10 %		
		5	Sense pervivència actual	No documentada				
		7	C. Costa Magdalena	No documentada				
		8	Sense pervivència actual	No conservada				
	11	Sense pervivència actual	No conservada					
	Terciàries	1	C. La Parra	18 cm.	84 cm.	28,5%		
6		17 cm.		40 cm.				
Domèstiques	(2)	Longitud: No supera mai els 2 m.	Entre 18 i 25 cm.	Entorn als 40 cm.	Variable, però sempre molt acusat			

Fig. 16. Xarxa viària i estructures de sanejament documentades a l'antic barri de Magdalena.



1.- Estructures documentades a les diverses intervencions realitzades al barri.



2.- Restitució de la xarxa viària i de les unitats domèstiques

Bibliografia

AZUAR et al, edició, 1993

Azuar, R., Gutiérrez, S., Valdés, F., *Urbanismo medieval del País Valenciano*, Biblioteca de Arqueología Medieval Hispánica, 2, Ediciones Polifemo, Madrid.

CATLLAR et al, 1987

Catllar, B., Armengol, B., *Atlas de Lleida*, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, La Paeria.

ESCO, 1987

Esco, C., "La etapa islámica (siglos VIII-XI)" a *El solar de la Diputación Provincial de Huesca. Estudio histórico-arqueológico*, pp. 91-110, Diputación de Huesca, Saragossa.

ESCO et al, 1988

Esco, C., Giralt, J., Sénac, P. *Arqueología islámica en la Marca Superior de al-Andalus*, Diputación de Huesca, Saragossa.

EWERT, 1972

GALLART-GARCÉS, 1987

Gallart, J., Garcés, I., "Excavaciones en la calle Mayor, nº 17: nuevos datos para el conocimiento de la ciudad musulmana", a II Congreso de Arqueología Medieval Española, Madrid, 1987, pp. 637-648.

GALLART et al, 1991

Gallart, J., Giralt, J., Miró, J. M., Vives, E., "Excavacions d'urgència a l'església de Sant Martí de Lleida", pp. 227-237, a *Excavacions arqueològiques d'urgència a les comarques de Lleida*, Excavacions Arqueològiques de Catalunya, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.

GALLART et al, 1991

Gallart, J., Giralt, J., Miró, J. M., Vives, E., *L'excavació de l'església de Sant Martí de Lleida*, Monografies d'Arqueologia Urbana, núm. 3, Ajuntament de Lleida.

GARCÉS-GALLART, 1991

Garcés, I., Gallart, J., *Memòria de les excavacions d'urgència efectuades als solars números 17-21 del carrer Major de Lleida l'any 1986*, SS.TT. Cultura, Generalitat de Catalunya, Inèdit.

GIL, 1996

Gil Gabernet, I., *Informe-Memòria de la INT-41. Carrer la Parra 1994-1996*. Inèdit.

GIL et al, 1993

Gil, I., Lorient, A., Payà, X., *Memòria de la intervenció de la Suda. INT-30*. Inèdit.

GIL-PAYÀ, 1996a

Gil Gabernet, I., Payà, X., *Memòria de la intervenció INT-32. Antiga Caserna de Cavalleria*, Inèdit.

GIL-PAYÀ, 1996b

Gil Gabernet, I., Payà, X., *Memòria de la intervenció INT-52. Contraguàrdia de la Reina*, Inèdit.

JULIÀ et al, 1989

Julià, M., Lázaro, P., Lorenzo, C., Lorient, A., Oliver, A., Plens, M., Puig, F., "Excavacions d'urgència a l'antic Portal de Magdalena. Lleida (Segrià)", pp. 203-226, a *Excavacions arqueològiques d'urgència a les comarques de Lleida*, Excavacions Arqueològiques de Catalunya, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.

- LARA PEINADO, 1977
Lara Peinado, F., *Lérida. La Seo Antigua*. Lleida.
- LORIENTE, 1990a
Lorient Pérez, A., "Restos de viviendas hispano-musulmanas en la ciudad de Lérida" a *La casa hispano-musulmana. Aportaciones de la arqueología*, pp. 269-274, Publicaciones del Patronato de la Alhambra y Generalife, Granada.
- LORIENTE, 1990b
Lorient Pérez, A., *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*, Monografies d'Arqueologia Urbana, núm. 2, Ajuntament de Lleida, Lleida.
- LORIENTE-OLIVER, edició, 1992
Lorient, A., Oliver, A., *L'antic Portal de Magdalena*, Monografies d'Arqueologia Urbana, núm. 4, Ajuntament de Lleida, Lleida.
- LORIENTE, 1996
Lorient Pérez, A., "Madina Larida. El passat àrab de la ciutat de Lleida: les fonts arqueològiques", pp. 9-37, a *Lleida: de l'Islam al Feudalisme* (segles VIII al XII), Ateneu Popular de Ponent de Lleida, Lleida.
- LORIENTE-PAYÀ-GARCÍA, 1996
Lorient, A., Payà, X., García Biosca, J. E., "Arqueologia urbana a Lleida: les intervencions al barri de Cap Pont, la sèquia de Torres i el solar de l'antic Cinema Catalunya", pp. 143-160, a *Tribuna d'Arqueologia*. 1994-1995, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, Barcelona.
- LORIENTE-PAYÀ, 1997
Lorient, A., Payà, X., *Antic Cine Catalunya. INT-36. 1994. Informe-Memòria*, Inèdit.
- LLADONOSA, 1966
Lladonosa, J., "Santa Maria l'Antiga primitiva canonja de Lleida (1149-1278)" a *Miscel·lània Històrica Catalana*. Homenatge al P. Jaume Finestres, historiador de Poble, abadia de Poblet.
- LLADONOSA, 1972
Lladonosa, J., *Història de Lleida*, F. Camps editor, vol. I, Tàrrrega.
- LLADONOSA, 1974
Lladonosa, J., *Història de Lleida*, F. Camps editor, vol. II, Tàrrrega.
- LLADONOSA, 1979
Lladonosa, J., *Las calles y plazas de Lérida a través de la historia*, vol. II, 2a edició, Artis Estudios Gráficos, Lleida.
- LLADONOSA, 1980
Lladonosa, J., *Història de la ciutat de Lleida*, Documents de Cultura, Curial, Barcelona.
- MAZZOLI-GUINTARD, 1996
Mazzoli-Guintard, Ch., *Villes d'al-Andalus. L'Espagne et le Portugal à l'époque musulmane (VIII-XV siècles)*, Presses Universitaires de Rennes, Rennes.
- OLIVER-PRIM, 1995
Oliver, A., Prim, T., *Arqueologia, La Lleida Secreta*, Manent Edicions S.L., Mataró.
- PAYÀ, 1996
Payà, X., *Carrer Bafart, INT-46. 1995. Informe-Memòria*, Inèdit.
- PAYÀ et al, 1996
Payà, X., Gil, I., Lorient, A., Lafuente, A., Morán, M., "Evolució espacial i cronològica de l'antiga ciutat d'Ilerda", pp. 119-150 a *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 6, Universitat de Lleida, Lleida.
- PITA, 1974
Pita, R. *Lérida árabe*, Dilagro ediciones, Lérida
- PLA DIRECTOR, 1993
Pla Director de la Seu Vella de Lleida, redactors Jaume Fresquet, Enric Solsona, Generalitat de Catalunya, Direcció General del Patrimoni Cultural.
- SAULA, 1990
Saula, I., Briansó, O., Memòria de les excavacions d'urgència practicades en el solar de l'edifici Cervantes (entre els carrers Ronda de Sant Martí, Sant Carles i Jaume I el Conqueridor). Lleida, SS.TT. Cultura, Generalitat de Catalunya, Inèdit.
- VILLANUEVA, 1851
Villanueva, J. *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid.